

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN 31 MART OLAYI'NA KADAR İSTANBUL'DA
YAŞANAN İŞÇİ OLAYLARI

Yüksek Lisans Tezi

Hakan ŞENDİLMEN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ

İzmir-2019

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI

25.06.2019

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans programı 2016880005 numaralı öğrencisi **Hakan ŞENDİLMEN** ile ilgili Yüksek Lisans tez savunma sınavı tutanağı aşağıdadır
Gereğini arz ederim.

Doç. Dr. Başak OCAK
Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI

Tez sınav jürimiz tarafından incelenen "İkinci Meşrutiyet'ten 31 Mart Olayı'na Kadar İstanbul'da Yaşanan İşçi Olayları" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 25/06/2019 tarihinde saat: 10.00 'da toplanarak aşağıda belirtilen şekilde işbölümü yaptıktan sonra adayın tez savunmasını dinlemiştir. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş ve tartışmalardan sonra adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL edilmesine

Oy Birliği ile

BAŞARI NOTU: (95)

RED edilmesine

Salt Çoğunlukla

Dolsen beş

(**) DÜZELTME verilmesine

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ	
Üye (Diğer Üniversite)	Prof. Dr. Sadiye TUTSAK	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Kenan KIRKPINAR	

ONAY

Doç. Dr. Başak OCAK
Müdür V.

(**) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci, en geç üç ay içinde gerekli düzeltmeleri yaparak tezini aynı jüri önünde tekrar savunur.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İkinci Meşrutiyet’ten 31 Mart Olayı’na Kadar İstanbul’da Yaşanan İşçi Olayları” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

---/---/2019

Hakan Şendilmen

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10263148
Yazar Adı / Soyadı	HAKAN ŞENDİLMEN
T.C.Kimlik No	53113158748
Telefon	5544302617
E-Posta	Hsendilmen@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	İkinci Meşrutiyet'ten 31 Mart Olayı'na Kadar İstanbul'da Yaşanan İşçi Olayları
Tezin Tercümesi	Labor Occurrence In Istanbul From The Second Constitutional Erat To The March 31st Incident
Konu	Tarih = History ; Türk İnkılap Tarihi = History of Turkish Revolution
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	88
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. TÜRKMEN TÖRELİ
Dizin Terimleri	2. Meşrutiyet= ; İşçi hareketleri=Workers movements ; Grev=Strike
Önerilen Dizin Terimleri	

03.07.2019

İmza:.....

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İkinci Meşrutiyet'ten 31 Mart Olayı'na Kadar İstanbul'da Yaşanan İşçi Olayları

Hakan Şendilmen

Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Bu çalışmayla, Osmanlı Devleti'nin en kritik ve en önemli dinamiklerin oluştuğu II. Meşrutiyet dönemi İstanbul şehrindeki ilk dokuz ay itibarıyla yaşanan işçi olayları tespit edilmektedir. Sanayi Devrimi öncesi ilk aşamada Avrupa'da gözüken ve daha sonra basit bir yapıda Osmanlı Devleti'nde de rastladığımız işçi olaylarının oluşum süreçleri, örgütlenme modelleri ve buna devlet organlarının verdiği tepkiler araştırmanın ana konusunu oluşturmuştur. Çalışmada; II. Meşrutiyet Dönemi'nde, grevlerin meydana getirmiş olduğu, sosyal, idari ve iktisadi sorunlar incelenmiştir. En çok rastlanılan durum olan, işçilerin maaşlarına zam taleplerinin yoğun bir biçimde görüldüğü bu grevler ve bunları takip eden iş bırakma eylemleri sonucu büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çalışmada; konu ile ilgili yazılmış kitapların yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve gazetelerden de yararlanılmıştır. Özellikle arşiv kayıtlarından çıkan özgün belgeler ile bundan sonra bu konuda çalışma yapacak araştırmacılar için de önemli bir bilgi aktarımı oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: İşçi Olayları, Meşrutiyet, Grev

ABSTRACT

Master's Thesis

**Labor Occurrence In Istanbul From The Second Constitutional Era To The
March 31st Incident**

Hakan Şendilmen

Dokuz Eylül University

Atatürk Principles and Revolution History Institute

In this study, worker events experienced in the first nine months of the second constitutional period of Istanbul, where the most critical and most important dynamics of the Ottoman Empire were formed, are determined. The main subject of the study is the formation processes of workers' events that emerged in the first phase before the Industrial Revolution, then came into existence in the Ottoman Empire in a simple structure with the patterns of organization and the reactions of the state organs. In the study, social, administrative and economic problems of strikes were examined in the Second Constitutional Era. These strikes, where the demands on the increase in the salaries of the workers, which are the most common, are seen intensively, and the following work-leaving actions, are faced with great difficulties. In addition to books on the subject, the Prime Ministry Ottoman Archives and newspapers were also used in the study. In particular, the original documents from the archival records and then the researchers who will work on this issue has created an important information transfer.

Keywords: Worker Events, Constitutional Monarchy, Strike

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
ÖNSÖZ.....	IX
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLANI

1. 1. II. Meşrutiyet Öncesindeki Genel Durum.....	3
1. 2. II. Meşrutiyet'in İlanı.....	9
1. 3. II. Meşrutiyet'in Halk ve Yönetim Üzerindeki Etkisi.....	17
1. 3. 1. Kutlamalar.....	17
1. 3. 2. Basın.....	19
1. 3. 3. Siyaset.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET ÖNCESİ İŞÇİLERİN DURUMU ve ÖRGÜTLENME ŞEKİLLERİ

2. 1. II. Meşrutiyet Öncesi İşçilerin Durumu.....	23
2. 2. II. Meşrutiyet Öncesi İşçi Örgütlenmesi.....	26
2. 2. 1. Ameleperver Cemiyeti ve İşçilere Yönelik Hayırsever Cemiyetleri.....	26
2. 2. 2. Sosyo-Ekonomik Amaçlı Örgütlenme.....	27
2. 2. 3. Siyasal Nitelikli Örgütlenme.....	28
2. 2. 4. Sendikal Nitelikli Örgütlenme.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'DA 1908-1909 YILLARI ARASINDA YAŞANAN GREVLER VE BOYKOTLAR

3. 1. 1908 Grevleri.....	32
3. 1. 1. Gıda Sektörü İşçi Grevleri.....	33
3. 1. 2. Demiryolları ve Tramvay İşçi Grevleri.....	34
3. 1. 3. Denizcilik Sektörü İşçi Grevleri.....	37
3. 2. Avusturya Boykotu.....	38
3. 3. 1909 Grevleri.....	41
3. 4. Yunanistan Boykotu.....	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TATİL-İ EŞGAL KANUNU ve CEMİYETLER KANUNU

4. 1. Tatil-i Eşgal Kanunu.....	45
4. 1. 1. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun Önemi.....	45
4. 1. 2. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun Kapsamı.....	46
4. 2. Cemiyetler Kanunu.....	47
SONUÇ.....	49
EKLER	51
KAYNAKÇA.....	69

ÖNSÖZ

Bu çalışmada II. Meşrutiyet'in ilk dokuz ayında İstanbul'da gerçekleşmiş olan işçi olaylarının analizi amaçlanmıştır. Öncelikle II. Meşrutiyet'e gidilen sürecin ele alınması ile birlikte inceleyen araştırmacının dönemin sosyolojik alt yapısını algılaması amaçlanmıştır. İkinci bölüm ile birlikte ise de çalışmanın ana konusuna giriş yapılmaktadır. Bu değerlendirmeler yapılırken de öncelikle işçi ve emek tarihine dair yazılmış eserler incelenmiştir. Bunların yanında ise dönemin algısını yansıtan gazeteler ve resmi belgeler olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi kullanmıştır.

Bu çalışma yapılırken konunun seçilmesinde ve arşiv belgelerinin analizi konusunda bana yardımcı olan Doç. Dr. Türkmen Törelî, Prof. Dr. Bülent Çukurova ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Elmacı'ya yardımları için sonsuz minnettarlığımı ifade etmek istiyorum..

Çalışmanın tamamlanabilmesi için beni sürecin başından itibaren destekleyen ve yanımda olan sevgili aileme de sonsuz teşekkürler.

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Der.	Derleyen
Edt.	Editör
K.	Kısım
S.	Sayı
s.	Sayfa
s.s.	Sayfa Sayıları

GİRİŞ

Avrupa’da organize ve bilinçli bir şekilde 19. yüzyılda ki “Luddisme” hareketi ile ortaya çıkan işçi olayları süreç içerisinde farklı coğrafyalarda da görülmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde ise bu gelişmeler özellikle II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte kendini göstermiştir. ”Hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet” ilkelerinin vurgulandığı özgürlük ortamında Osmanlı Devleti’nde ki işçi sınıfı da gücünü ortaya koymuştur. Çok kısa bir süre içerisinde de hemen hemen her iş kolundan işçiler çeşitli taleplerle grev dalgası başlamıştır. Çalışmada da anlattığımız gibi meşrutiyet yönetimi ilk aylarda yaşanan bu grev dalgasına karşı fazla tepki vermemeyi seçmiştir. Meşrutiyeti getiren kadronun kısa süre içerisinde toplumuyla çatışması kendileri tarafından en son istenilecek durumlardan birini oluşturmaktaydı. Bu yüzden de 1908 yılının sonlarına kadar sessiz kalmayı seçmişlerdir.

Gelişen süreçte ise yaşanan grevlerin boyutu ve etki alanları genişlemekteydi. Meşrutiyet yönetimi ise kendi iktidar alanını korumak amacıyla ilk önce Tatil-i Eşgal Kanunu, daha sonra Cemiyetler Kanunu ile bu durumu düzene oturtmaya çalıştı ve bunda da başarılı oldu. Kontrolsüz bir biçimde açılan cemiyetler denetlenmeye, grev hareketleri kısıtlanmaya başladı.

Birçok değişkenin var olduğu bu dokuz aylık süreç içerisinde devlet yönetimi ve anlayışı da değişmekteydi. Yaklaşık otuz yıllık güçlü bir iktidar döneminden sonra kurulan meşrutiyet her anlamda farklı bir strateji izlemekte ve toplumu da dizayn etmeye çalışmaktaydı. Özellikle ekonomi alanında yaratmak istedikleri Batı temelli bir yapı doğrultusunda hamlelerini gerçekleştirmek isteyen meşrutiyet yönetimi, yaratmak istedikleri sistemin önemli sac ayaklarından birisi olan işçi ve işçi sendikalarına özellikle 1908 yılının sonlarından itibaren dikkatini çevirmiş ve orada belli bir düzen oturtmaya çalışmıştır.

Emek ve işçi tarihi literatüründe eserler ortaya koymuş olan değerli araştırmacıları da burada bahsetmemiz gerekmektedir. Zafer Toprak, Oya Sencer, M. Şehmus Güzel, Kemal Sülker, Ahmet Makal, Mesut Gülmez ve Kadir Yıldırım’ın eserleri literatürün önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Bu çalışmada olduğu gibi

ileride bu konularda araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için ana kaynak niteliği taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI

1. 1. II. Meşrutiyet Öncesindeki Genel Durum

Osmanlı devlet teşkilatında önemli bir yer tutan Meşrutiyet¹ kavramını, Osmanlı toplumu 19. Yüzyılın sonlarında tanımıştır. O döneme değin her ne kadar Tanzimat Dönemi ile geleneksel yaşam dengesinde bir takım değişiklikler yaşansa da bakıldığında var olan sistem modernize edilmeye çalışılmış bir monarşiydi. 1876 tarihinde ilan edilen I. Meşrutiyet'e², Osmanlı-Rus Savaşı göz önüne alınarak Sultan II. Abdülhamit tarafından kısa bir süre sonra son verilmiş ve anayasa rafa kaldırılmıştır. Bu hareket özellikle son yüzyılda artmaya başlayan Osmanlı aydın tipini son derece etkilemiş ve aydınların çeşitli basın organlarıyla döneme dair eleştirilerde bulunmasına zemin hazırlamıştır. Dönemde görülen yoğun sansür ise aydınların, yazılarını kitlelere ulaştırma konusunda eksik bırakmıştır. Sansürün boyutu ise gün geçtikçe artmış, Abdülhamit'in ağabeyi Murat'ın adı gazetelerde geçmez, dönemin önemli devlet adamlarından biri olan Mithat Paşa ile aynı adı taşıyan kimseler ise adlarını Mikdad veya Mir'et diye tanıtmaktaydı³.

Halk tabanı da bu dönem içerisinde özellikle maddi anlamda etkilenmiştir. Savaş giderleri ve paranın değersizleşmesi gibi etkenler toplumu, II. Abdülhamit'e karşı memnuniyetsizliğe itmekteydi⁴.

¹ “Arapça şart kökünden türetilmiş bir kavram olan meşrûtiyyet kelimesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı siyasi literatüründe “anayasalı ve meclisli saltanat- hilafet rejimi” karşılığında kullanılmıştır. Türkçe literatürde, Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Meb'ûsan'ın muvakkaten tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadarki döneme I. Meşrutiyet, meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23-24 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mütarekesi'ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun neşri ya da saltanatın ilga edildiği 1-2 Kasım 1922 tarihine kadarki döneme de II. Meşrutiyet denmektedir. Meşrutiyet kavramı daha sonra Farsça'da “anayasalı monarşi” anlamıyla yer almış, ancak kök dili olan Arapça literatüre girmemiştir.” M. Şükrü Hanioglu, “Meşrutiyet”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 29, 2004, s. 388.

² Seydi Vakkas Toprak, “Birinci Meşrutiyetin İlanı Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)**, İstanbul, 2001, s. 13.

³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. 1, K. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 3.

⁴ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 31.

Balkanlarda ise durum özellikle Batılı devletlerin coğrafyaya ilgi göstermesinden itibaren kritik bir hal almaktaydı. Son derece kozmopolit bir yapıya sahip olan Balkanlarda her milletten ve her dinden toplumlar bulunmaktaydı. Fransız İhtilali'nden⁵ sonra değişen dünya konjonktüründe artık önemli olan dinden ziyade millet kavramı olmaya başlamakta bu doğrultuda da toplumlar kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamaktaydı. Özelde ise Makedonya, bu çeşitliliğin ana merkezini oluşturmakta Selanik şehri ise Balkan devletleri arasında önemli bir yer teşkil etmekteydi. Yavuz'un çalışmasında verdiği rakamlar toplumların ne derece birbirleriyle kaynaştığını göstermektedir. *“1885'te yapılan bir tahrir sonucunda Selanik Vilayeti'nin(Siroz ve Drama sancakları dahil) genel nüfusu 1 milyona yakındır. Bu nüfusun 494,656'sı Müslüman, 243,991'i Rum, 222,316'sı Bulgar ve 37,174'ü Yahudi”* idi⁶. Okul sayılarında ise gayrimüslim toplumların sayılarında fazlalık görülmektedir. 1870'li yıllarda *“Müslümanlara ait 22 sıbyan mektebine karşılık, 18 Hristiyan ve 12 Yahudi mektebi”* bulunmaktadır⁷.

Bu sayılar ve verilerden de anlaşıldığı gibi Selanik şehri imparatorluğun göz ardı edilemeyecek kadar önemli merkezlerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle liman kenti olması nedeniyle de her dönem ticaret bu kentte yoğun bir şekilde yaşanmış ve İstanbul ve İzmir'den sonra kendini gösteren bir şehir konumuna yükselmiştir.

Selanik dışında Manastır ve Kosova'dan oluşan Makedonya coğrafyasının bir diğer önemi de özellikle I. Jön Türk hareketinin ardından II. Jön Türk hareketinin önder kadrosunun ve cumhuriyetin tek parti sürecinin önemli aktörlerinin yetiştiği yer olmasıdır. II. Abdülhamit döneminde açılan modern tarzda eğitim kurumlarında yetişen bu kuşak, Batı'daki gelişmelerden haberdar, ülkedeki kötü gidişattan memnun olmayan ve bu sistemin değiştirilmesi için bir çıkış yolu aramaktadır. Tunaya'nın da belirttiği üzere⁸ *“Jön Türkler'e göre bu değişme zaruridir ve normaldir. İnkılap olacaktır, bunu hiç kimse, ne Abdülhamit ne de zulmü ve tahakkümü önleyebilir.”* Bu kuşağın bir anlamda ilk örgütlenmesi 1889'da Askerî

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Alphonse Aulard, Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011. Stephen J. Lee, Avrupa Tarihinden Kesitler(1789-1980), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014. George Rude, Fransız Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

⁶ Nuri Yavuz, “Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı”, **Akademik Bakış**, C. 1, S. 2, 2008, s. 141.

⁷ Lina Safa, “Osmanlı Döneminde Selanik”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Eskişehir, 2017, s. 45.

⁸ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler(1876-1938), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 91.

Tıbbiye’de kurulan İttihad-ı Osmanî’dir⁹. İshak Sukûtî, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo¹⁰ ve Hüseyinzade Ali’nin öncülüğünde kurulan bu cemiyet çağdaşı olan 19. Yüzyıl İtalya’sında görülen Carbonari cemiyetinin örgütleniş biçimini kendisine örnek almıştır. Bu suretle cemiyete giren her üyenin kendisine ait bir numarası bulunmaktaydı. Çelik’e göre İttihat ve Terakki örgütünün kurucusu olan İbrahim Temo’ya¹¹ ilk hücrenin ilk üyesi olan 1/1 numarası verilmiştir.

Fikirlerin, yaşantıların, siyasi ideallerin her kesimde değişkenlik gösterdiği bir imparatorluk kültüründe doğan bu cemiyetin de doğuşu elbette ki yoğun tartışmalara, fikir ayrılıklarına sahne olmuştur. Cemiyetin ilk dönemlerinde salt bir ideolojisinin olduğu söylenememektedir. Cemiyetin içinde Türk milliyetçilerinin yanı sıra Osmanlıcı ve gayrimüslim kimseler de yer almaktadır. Bu kadar farklı ideolojileri bir araya getiren ortak payda ise yaklaşık otuz yıldır saltanat makamında olan ve I. Meşrutiyet’i rafa kaldıran II. Abdülhamit’e meşrutiyeti tekrar ilan ettirmektir. Böylelikle anayasal düzen tekrar gelecek ve Osmanlı Devleti de çağın normlarına uygun hareket edecekti. Bu doğrultuyu kendisine ülkü edinen cemiyetten fikir ayrılıkları nedeniyle bazı ayrılmalar da yaşanmıştır. Özellikle 1902 Kongresi’nde sadece Batılı devletlerin yardımıyla Meşrutiyet’in ilan edilebileceği tartışılmaya başlanmış, Prens Sabahattin’de bu duruma şu şekilde yaklaşmıştır:

“Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak amacıyla toplanmış bulunuyoruz. Fakat içeride ihtilal çıkarmayı başardığımız takdirde bu hareketin iyi şekilde sonuçlanacağı kesin değildir. Kargaşalık sırasında herhangi bir hükümetin kendi çıkarı adına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için çıkarı çıkarımıza uygun bir hükümetle daha önceden anlaşmış olmalıyız. Yani içeride bir hareket oluşturduğumuz zaman bundan yararlanmak emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal harekâtına geçmeliyiz¹².” demiştir ve müdahale konusuna bir bakıma destek çıkmıştır. Kuran’a göre, Ermenilerden çıkan bu fikre Prens Sabahattin’in destek vermesinin nedeni olası bir meşrutiyet ilanında ortak çıkarlar doğrultusunda yanımızda durabilecek bir devletle

⁹ Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 49.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Bilgin Çelik, “Romanya’da bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya’daki Faaliyetleri”, **History Studies**, C. 2, S. 2, 2010.

¹¹ **A.g.e.**, s. 362.

¹² Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 191.

birlikte meşrutiyetin daha kolay oturtulabileceği düşüncesi idi. Böylelikle devletlerin en zayıf anlarından biri olan sistem değişikliği sürecinde devleti bir dış tehditten koruyarak sistemi daha güvenli oturtabilmeyi düşünmektedir. Bu yabancı devletten kasıt İngiltere veya Fransa gibi anayasal sistemin işlendiği, dünya konjonktüründe söz sahibi olan devletlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar Ahmet Rıza Bey ve grubu bu görüşü desteklemese de çoğunluğu oluşturan müdahaleciler grubunun etkisiyle şu kararlar alınmıştır:

1. *“Yirmi beş yıldır egemenliği altında bulunduğumuz ve İmparatorluğun başına gelen tüm felaketlerin tek kaynağı ve insanlığın utanç vesilesi olan bu baskı rejimiyle, Osmanlı halkları arasındaki her türlü ilişkiyi yadsıyoruz.*
2. *İmparatorluğun çeşitli halkaları arasında Hattı Hümayun ve uluslararası antlaşmalarla sağlanacak haklardan ayrılık gözetilmeksizin eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak bir birlik yaratmak amacındayız. Bu birliktedir ki, yönetime katılma gibi haklı ve yasal istekleri yerine getirilecek, tüm yurttaşlara eşit hak ve bu birliğin sürebilmesi için biricik koşul olan, Osmanlı tahtına ve hanedanına karşı bağlılık duygusunun uyanması sağlanacaktır.*
3. *Koşullar ne olursa olsun, ülkenin tüm halkalarının çıkarlarını korumak için, bütün gücümüzü aşağıdaki üç amaca yönelteceğiz:*
 - a. *Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin sürdürülmesi,*
 - b. *İlerleyebilmenin gereği olan, ülke içi barış ve düzenin yeniden kurulması,*
 - c. *İmparatorluğun temel yasalarına ve özellikle de, imparatorluğumuz halkalarının siyasal hak ve özgürlüğünün ve genel reformlarının, yasadışı yönetime karşı, sağlam ve gerçek koruyucu 1876 Anayasası'na saygı duyulması.*
 - d. *Uluslararası antlaşmalara ve özellikle Berlin Antlaşması'na duyduğumuz kesin ve sarsılmaz saygımızı bir kez daha belirtiriz. Bu antlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren görüşleri, İmparatorluğun tüm eyaletlerine yayılacak ve buraları da kapsar duruma getirilecektir¹³.”*

Görüldüğü gibi maddelerde müdahaleci grubunun düşünceleri ağırlıklı olsa da kongrede sonunda Prens Sabahattin ve arkadaşları cemiyetten ayrılarak Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet cemiyetini kurdular. Basın yoluyla da kitlelere ulaşmayı düşünen bu yeni oluşum Terakki gazetesini çıkarmaya başladı. Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları ise Terakki ve İttihat cemiyeti ile devam ederken, Paris'te Meşveret'i, Mısır'da da Şûra-yı Ümmet gazetelerinde yazmaya devam ettiler.

¹³ Tefvik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 83.

Bu dönemde ise Osmanlı Devleti'ne yakın coğrafyalarda ve Uzak Asya'da dünya siyasetine yön verebilecek yeni gelişmeler meydana gelmekteydi. İlk olarak Çarlık rejimiyle yönetilen Rusya'da bir takım değişim sinyalleri baş göstermeye başladı. 19. Yüzyıl ile birlikte artış gösteren ülkede ki sanayileşme, Avrupa'daki çağdaşları ile aynı seviyede değildi. Ekonomik gelir-gider dengesini son derece iyi sistematize eden özellikle İngiltere ve Fransa gibi devletlerden sağladığı borç ile sanayileşme çabasında olan Rusya, 20. yüzyıla gelindiğinde ise borçlarını kapatamayan ve sürekli borçlarına faiz eklenen bir devlet konumundaydı. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı'na gidilen süreçte ülkedeki sanayinin üçte biri yabancıların elinde olacaktı¹⁴. Böylesine düzensiz kalkınma çabasının da reaksiyonu ise gelişen işçi sınıfı ve tıpkı Fransız İhtilali'nde olduğu gibi anayasal düzeni destekleyen burjuva sınıfından geldi. İç dinamiklerdeki bu hareketliliğin yanı sıra dış politikada da 1904-1905 yılları arasında Rusya, Japonya ile mücadele etmiştir. Bir buçuk yılı aşkın bir süre devam eden bu savaş, Eylül 1905 yılındaki Portsmouth barışı ile son bulmuş ve Asyalı bir devlet ilk defa Batı'ya gücünü göstermişti. Başarısızlıkla tamamlanan dış siyasetin ardından içerideki hoşnutsuzluğa çare olarak da Çar, Ekim ayında meşruti bir idarenin kurulmasını içeren fermanını yayınlamıştır.

Rusya'daki gelişmeleri yakından takip eden II. Abdülhamit, devrimin ardından yankılarının imparatorlukta görülmemesi için basını daha da kontrol altına almıştır. Çar'ın başarısızlıkla sonuçlandığı Asya macerasının ardından itibarını tekrar kazanmak için Balkanlara yöneleceğini de düşünen II. Abdülhamit, coğrafyayı daha da kontrol altında tutmaya çalışmaktaydı.

Rusya'daki gelişmenin dışında imparatorluğun yakın coğrafyasında meydana gelen bir diğer olay da İran'da yaşanan meşrutiyet hareketiydi. Özellikle 1905 Rus Devrimi'nden etkilenen ve bu fikirleri İran'a taşıyan Takizade, Devletâbâdî ve Musavat gibi aydınlar sayesinde meşrutiyetin fikri temelleri atılmıştır¹⁵. Ülkede yaşanan ekonomik kriz, vergilerin arttırılması ve Japon-Rus Savaşı ile birlikte gıda maddelerinde görülen fiyat artışları da hareketi ekonomik yönden tetikleyerek meşrutiyetin ilan edilme sürecine etki etmiştir. 1906 yılında da İran'da, Meclis açılmış ve yasama organı çalışmaya başlamıştır.

¹⁴ Hasip Saygılı, "1905 Rus Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü(Doktora Tezi)**, İstanbul, 2012, s. 9.

¹⁵ Kaan Dilek, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", **Akademik Orta Doğu**, C. 2, S. 1, 2007, s. 55.

Rusya’da 1905 hareketiyle, İran’da ki 1906 hareketi, Jön Türkler’i büyük ölçüde etkilemiştir. İki süreçte de yaşanan grevler, öğrenci hareketleri ve basın rolü Osmanlı İmparatorluğu’na meşrutiyeti getirmeyi düşünen aydınlar için birer kılavuz olmuş bu doğrultuda da çalışmalarını hızlandırmıştır.

Ayrılıkların yaşandığı Paris’teki ilk kongre sonrasında ikinci kongre çağrısı Ermenilerden geldi. Cenevre’de bulunan Taşnaksutyon Cemiyeti, Prens Sabahattin’in önderliğinde olan Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet cemiyeti ve Ahmet Rıza’nın önderliğindeki Terakki ve İttihat cemiyetlerine ortak bir kongre toplanması konusunda çağrıda bulundu¹⁶. Akşin’in bu görüşüne karşılık Bayur ise kongre girişiminin Ermenilerden önce Terakki ve İttihat cemiyetinde görüşüldüğünü hatta bu girişimin Ahmet Rıza Bey tarafından geldiğini cemiyetin mektuplarıyla anlatmaktadır¹⁷. İlk olarak cemiyetlerin temsilcileri ile birlikte bir ortak genel kurul yapılmasına karar varıldı¹⁸. Ciddi tartışmaların yaşandığı bu genel kurulun sonunda cemiyetler ortak hareket etme konusunda fikir birliğine varmıştır. 29 Aralık 1907 günü de uzun bir beyanname yayınlarak kısaca şu kararları almıştır:

1. II. Abdülhamit’i tahtı bırakmaya mecbur kılmak,
2. Mevcut yönetimin değişmesi,
3. Usul-ü meşveret ve meşrutiyetin tesisi¹⁹

Son maddeyi yerine getirebilmek için de çeşitli yöntemler oy birliği ile kabul edilmiştir. Kuran’dan aktarıldığı üzere:

- “ 1. Hükûmetin efal ve harekâtına karşı silah ile mukavemet,
2. Siyasi ve iktisadî tatili iştigâlât ile silâhsız mukavemet (polis ve hükûmet memurlarının tatili meşguliyeti),
3. Hükûmeti hâzıraya vergi vermemek,

¹⁶ Akşin, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. 1, K. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.s. 388-389.

¹⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin temsilcileri Dr. Bahaeddin Şakir ve Hüsrev Sami Bey, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin temsilcileri ise Nihad Reşad Belger ve Ahmet Fazlı Tung idi. Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 107. Ermenileri ise Malumyan ile başka bir üye temsil etmekteydi. Akşin, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁹ Kuran, **a.g.e.**, s. 293.

4. *Ordular dâhilinde telkinat: Asker, ne evlâdı vatana, ne de erbabı kıyama karşı yürümemeye dâvet olunacak,*

5. *Kıyamı umumî,*

6. *Hadisatın gösterdiği lüzuma göre sair vesaiti icraat²⁰.*”

Alınan kararlar incelendiğinde meşrutiyetin ilanı için artık her türlü imkanı zorlama kararı alan cemiyetlerin bu doğrultuda harekete geçtiklerini görüyoruz. Silahların kullanımı, memurlara greve gitmeleri konularında sunulan seçenekler ile II. Abdülhamit’e meşrutiyeti tekrar ilan etme konusunda ısrarcı bir tutum izlenmeye başlamıştır.

1. 2. II. Meşrutiyet’in İlanı

1906 tarihinde kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti²¹ kısa zaman içerisinde Balkanlar’da örgütlenerek önemli bir kitleye sahip olmuştu. Coğrafyada ki karışıklık ve II. Abdülhamit’in istibdat yönetimi nedeniyle cemiyet gizli hareket etmekteydi. Teşkilatlanma konusunda son derece iyi sistematize olduğu görülen bu cemiyet İtalya’da ki Carbonari örgütünün teşkilat sistemini örnek almış görünmektedir. Ayrıca bölgedeki diğer ihtilalci cemiyetlerden de tecrübeler edinmiştir. Özellikle Bulgar çetecilerin faaliyetleri özellikle son dönemlerde Makedonya’da sıkça görülmekteydi. Onlardan da yerel ölçekte çeteciliğin nasıl yapılması gerektiğini gözlemleyen cemiyet hakkında Tunaya, cemiyetin asıl örgütlenme şeklinin Carbonari’lerden ziyade Bulgar “İç Örgüt” yapısına benzediğini söylemektedir²². Osmanlı subayları da Bulgar çetecilerin faaliyetlerini görerek, bağlı oldukları Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ne zaman zaman aktarmaktaydı. Subayların bu cemiyete dahil olmasının sosyolojik temelleri de elbette göz önünde bulundurulmalıdır. Çağdaşı olan Avrupalı subayların son derece rahat bir hayat sürdürdüklerini gözlemleyen Osmanlı subayları iki ayda bir maaş alırken, terfi alma konusunda da İstanbul’daki 1. Ordu subaylarına göre ikinci plana atılmaktaydı. Bu geri kalmışlık

²⁰ A.g.e., s. 295.

²¹ “Kurucuları arasında: Bursalı Tahir, Naki (Yücekök) (Selanik Askeri Rüştiyesi Fransızca Öğretmeni, Yüzbaşı) , Talât (Selanik Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü Tahrirat Kalemi Başkâtibi), Mithat Şükrü (Bleda) (Selanik Maarif Muhasebecisi, Selanik eşrafından, idadî muallimi), Rahmi (Selanikli bir genç sonra İzmir Valisi), Ömer Naci (Yüzbaşı), Kâzım Nami (Duru) (Müşiriyet Yaveri), İsmail Canpolat (Mülâzım), Hakkı Baha, Edip Servet (Tör)”. Akşin, a.g.e., s.s. 105-106.

²² Tunaya, a.g.e., s. 132.

onları harekete geçirmeye itmiş ve 2. ve 3. Ordu'nun büyük bir çoğunluğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girmiştir.

1907'nin sonlarında da cemiyet, Ahmet Rıza Bey ve grubuyla birleşme kararı aldı. Bu birleşimin ardından cemiyet artık daha da güçlenerek meşrutiyetin ilanı konusunda daha kararlı bir yol izlemeye başladı ve yukarıda da anlatılan II. Jön Türk Kongresi'nde ihtilalci bir politika izleme siyasetini yürütmeye koyuldu.

1907 yılı, içeride yaşanan gelişmelerin dışında dışarıda da son derece sıkıntılı bir sürece doğru evrilmekteydi. 1878 Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlar'da büyük Bulgaristan idealini kurmaya çok yaklaşan Bulgarlar daha sonraki Berlin Antlaşması ile bu hayallerini bir süre ertelemek zorunda bırakılmışlardı. Bu ideali gerçekleştirmek için 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Makedonya'da kurdukları çetecilik faaliyeti ile bölgede etkin olmaya başlamıştı. Öyle ki Bulgar Kilisesi, “*Bizim geleceğimiz Makedonya'dadır. Makedonyasız Bulgar devleti, Balkanlar içinde gayesiz ve önemsiz kalacaktır. Selanik, Bulgar Devleti'nin giriş kapısı olmalıdır.*” şeklinde bir bildiri yayınlamıştı²³. Yaşanan kaotik ortamın getirdiği belirsizlik bölgede çıkar sağlamaya çalışan devletlerin de harekete geçmesine zemin hazırlamış ve Makedonya için özellikle 1902'de ki büyük ayaklanmanın ardından çeşitli reform hareketleri görünmeye başlamıştı. 1905 yılında Asya'da Japonya ile girdiği mücadeleden yenik ayrılan Rusya, tekrar Balkan coğrafyasına dikkatini çevirmiş ve bir anlamda sarsılan imajını yerine getirmek için bölgede politikalar izlemeye başlamıştı. Avusturya-Macaristan ile birlikte Eylül 1907'de de Osmanlı Devleti'nde yeni bir adli reform projesi sunsa da II. Abdülhamit bu talebi geri çevirmiştir. Gerekçe olarak da 2 Ekim 1903 Mürzsteg antlaşması²⁴ ile adli ıslahatların zaten yapıldığı öne sürülmüş olsa da bu sefer askeri alanda yeni bir reform önerisi sunulmuştur. Bu öneri ile birlikte Makedonya'da yabancı devletlerin kontrolü altında yeni bir ordu kurulmasını öngörmekteydi. Özellikle İngiltere'nin talebi olan bu istekler, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın da çıkarlarına ters düştüğü için beklenen ilgiyi görmemiş ve bu hayata geçmemiştir.

²³ Ahmet Altıntaş, “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, **Sosyal Bilimler**, C. 7, S. 2, 2005, s.s. 77-78.

²⁴Ali Dikici, “Osmanlı Makedonyası'nda Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Programı Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, **Karadeniz Araştırmaları**, C. 6, S. 24, 2010, s. 81.

1908 yılına gelindiğinde de İngiltere yine Makedonya bölgesinde değişiklik öngören reformlar öne sürmekteydi. Mart ayında Kosova, Selanik ve Manastır şehirleri için tek bir vali ve bu valinin de sadece Büyük Devletlerin onayı ile görevinden alınabilmesi ayrıca bölgedeki Osmanlı askerinin de azaltılması yönünde bir talep gelmişti. Rusya ise Nisan ayında bu talebe karşılık olarak var olan Müfettiş-i Umum-i'nin yerinde kalmasını istedi ve bir cevap metni hazırlayarak İngiltere'ye gönderdi. İki ülke arasında geçen diyaloglar sonucunda da belli bir metin üzerinde anlaşılacak²⁵ Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın da istemeyerek onaylamasıyla kabul edildi. Bu karar ile birlikte bölge özerkliğe doğru bir değişim yaşamaktaydı. Kendisinden ayrılan yapıların ilk önce özerk bir konuma gelip ardından bağımsızlığını alması göz önüne alındığında da var olan durumun, Osmanlı Devleti ve özellikle bölgedeki genç subaylar üzerindeki etkisi son derece hassas bir noktaya ulaşmıştır.

Batılı devletlerin üzerinde nüfuz sahibi kurmak istedikleri bir diğer konu ise demiryolları olmuştur. Berlin-Bağdat demiryolları üzerindeki var olan Alman nüfuzu, İngiltere'nin Ortadoğu, Anadolu ve Balkan coğrafyasındaki çıkarlarını tehdit etmekteydi. Bu durumla birlikte Makedonya'da devam eden sorunları masaya yatırmak için VII. Edward ile II. Nikola 9 Haziran'da Reval'de bir araya gelmişlerdi²⁶. Batı basınında bu görüşmeler Osmanlı Devleti'nin paylaşılacağı şeklinde yayınlandı. Alman basını, bu görüşmeler ile Osmanlı Devleti saf dışı ettirilerek arkasında bulunan Alman nüfuzunun da böylelikle kırılacağı amacını taşıdığını ileri sürdü²⁷. Saray ise bu görüşme hakkında Rusya sefirinden bir açıklama getirmesini istemiş, sefir de Reval mülakatının Tibet arazisi üzerinde İngilizlerle bir anlaşmadan ibaret olduğunu söylemiş, meseleyi önemsiz ve iki devlete ait gibi göstermeye çalışmıştır²⁸. II. Abdülhamit'i böylelikle geçiştiren İngiltere ve Rusya, ay ortasında bir reform programı hakkında uzlaşmaya varmışlardır. Vardıkları kararı önce diğer devletlerle görüştüktan sonra da Saray'a kabul ettireceklerini düşünen iki devletin planlarında olmayan bir gelişme yaşandı ve meşrutiyet hareketinin ilk

²⁵“Umum-i Müfettiş hakkında uzlaşılan konular: 1. İstanbul'a sormandan bütçeyi tasdik edebilsin, 2. Yabancı generallerle birlikte asayışı temin edebilsin diye emrinde seyyar jandarma müfrezeleri bulunsun. 3. Memurları tayin ve azletmek salâhiyetine haiz olsun ve bunlara doğrudan doğruya, İstanbul'dan geçmeden talimat verebilsin.” Bkz. Bayur, **a.g.e.**, s. 236.

²⁶ Sevilya Aslanova Saylak, “Osmanlı-Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu”, **Akademik Bakış**, C. 10, S. 19 (2016), s. 131.

²⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 26.

²⁸ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, s. 248.

adımları atılmaya başlandı. Reval’de yapılan toplantının Makedonya coğrafyasını paylaşma girişimi olarak gören Niyazi Bey ve arkadaşları da bunun üzerine İttihat ve Terakki cemiyetinden de izin alarak 3 Temmuz 1908²⁹ tarihinde dağa çıkmaya karar verirler. Çıktıkları ilk günde Yıldız Sarayı Başkâtipliğine, Rumeli Umum-i Müfettişliğine ve Manastır Valiliği’ne şu beyannameyi göndermişlerdir:

“Bütün milletin arzusu Kanun-ı Esasi’nin meriyete konmasıdır. Erzurum’da yapılan zulüm, milleti korkutmamıştır. Aksine daha da bu istikamette mukavemet etmeye amel olmuştur. Padişahına karşı millet, şimdiye kadar yapılanlardan herhangi bir hesap sormamaktadır. Gayemiz bundan sonra medenî milletlere benzeyecek bir idarenin tesisidir. Kanımız bahasına müdafaa ettiğimiz vatanın otuz seneden beri maruz kaldığı taksimattan kurtarmak için vatan sathına yayılmış olan geleceğimizi aydınlığa kavuşturmak ve sağlam bir temele oturtmak kararındayız. Bu uğurda hesaplı ve düşünceli çalışıldığı bir sırada Selanik’e bir sürü hafiyeler dolarak istikrar bozucu teşebbüslere başlamışlardır. Bu mel’un insanların hareketlerine göz yummak, dahili ve haricî düşmanlara karşı vaziyetin daha kötüye gitmesi demek olduğundan milletçe lüzumlu teşebbüslere geçilmiştir. İlk hareket olarak silahlarıyla iki yüz vatan çocuğu, bugün Resne’de vazifeye başlamıştır. Şimdilik üç zabıt kumandasında Rumeli’deki halklardan müteşekkil müfrezeler hareket geçmiştir. Gayemiz ordu ve münevver vatan çocuklarımızı lekelemeye çalışan bu hafiyelerin cezasını vermektir. Selanik’e gelen dört-beş jurnalci paşayla, hususî defterle temin edilen adamları, üç gün kadar Selanik’ten trenle çıkıp gitmezlerse mıntıkadaki bütün münevverler bize iltihak edeceklerdir. Biz Kanun-ı Esasi’nin hemen bugün meriyete konulmasını istiyoruz. Eğer hükümet bunu sağlayamazsa millet zorla alacaktır. Teşkilatımız bu millî arzuyu tahakkuk ettirmek, hürriyetimizi ele geçirmek kuvvetini temin etmek gayesindedir. Bunu en kısa zamanda yapacağız. Bugün için vatanı kötü bir vaziyete düşürecek hareketlerde bulunmak, millet ve memleket menfaatine değilse de yukarıda anlattığımız insanların uzaklaştırılması padişah ve sarayın şerefının muhafazası için elzendir. Vatan çapında kuvvetli bir teşkilat olan İttihat ve Terakki, Millet Meclisi’nin hemen içtima etmesini arzu eder. Bu yapılmadığı halde mesuliyet hükümetin olacaktır³⁰.”

²⁹ Rumi: 20 Haziran 1324,

³⁰ Ahmet Niyazi, Hâtırat-ı Niyazi, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 220.

Görüldüğü gibi Niyazi Bey'in kati surette istediği tek bir isteği vardır o da Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girerek, Meşrutiyet'in ilan edilmesidir.

Bu tarihlerde Meşrutiyet'in ilanında ki önemli dinamiklerden birini oluşturacak olan Firzovik olayı yaşanmaya başladı. Rumeli demiryollarında çalışan Avusturyalıların, yakınlarıyla birlikte Firzovik'te birkaç gün sürecek bir eğlence hazırlamak istemeleriyle başlayan gelişmeler, Arnavutların bu eğlence tertibatının arka planında Avusturya'nın Makedonya'yı işgal etmesi gibi bir harekâtın olduğunu düşünmesiyle farklı bir boyuta taşındı. Silahlarıyla birlikte Firzovik'te toplanan Arnavutlar, eğlence hazırlığı yapılan yerleri ateşe verirler³¹. Avusturyalıların olası işgal haberi hızlıca bölgede yayılmış ve sayıları gittikçe artan grubun dağılmasını sağlamak amacıyla Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, Kosova Jandarma Komutanı Galip Bey'i görevlendirmiştir³². Galip Bey ise bu hareketi meşrutiyetin ilanı sürecini hızlandırmak için kullanmak amacındaydı ve 20 Temmuz günü Padişaha iletilmek amacıyla Kosova halkı namına topladığı 180 imza ile de bunu başarmıştı. Galip Bey topladığı bu imzalarla Saray'a gönderdiği raporda³³, "*ilan buyurulmuş olan kanun-i esasî veçhile meşveret usul-i meşruâsının yeniden iade ve ikamesinden başka çare olmadığını*" belirterek Saray'a meşrutiyet talebinde bulunmuştur. Böylelikle Saray'ın karşısında Niyazi Bey'in dağa çıkmasıyla birlikte harekete geçen İttihat ve Terakki cemiyeti ile birlikte yaklaşık 30.000³⁴ civarındaki bir halk kitlesi de bulunmaktaydı.

Hızla gerilimin tırmandığı Temmuz ayının başında Niyazi Bey'in henüz dağa çıktığı ve Firzovik olayının daha göze batmadığı dönemde, yaşanan bu gelişmeleri incelemek üzere II. Abdülhamit, Şemsi Paşa'yı bölgedeki asileri yakalayıp cezalandırmak için Manastır'a göndermiştir. Padişaha son derece bağlı olan Arnavut paşa, 7 Temmuz'da Manastır'a varıp, Saray ile haberleştikten sonra yola çıkmak üzereyken cemiyetin öncülerinden olan Atıf Bey tarafından vurularak öldürülmüştür. Yaşanan kaostan da faydalanarak Atıf Bey ise kaçıp kurtulmayı başarabilmiştir. Saray, bu gelişme üzerine artık olayların kendi kontrolü altından yavaş yavaş kaydığını hissedecek diğer tarafta ise cemiyet, fedaisini yaptığı işten dolayı kutlayacaktı.

³¹ Karal, **a.g.e.**, s. 35.

³² Nevzat Artuç, "II. Meşrutiyet'in İlânı", **Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yıl)**, C. 1, S. 45, 2008, s. 76.

³³ Bayur, **a.g.e.**, s. 471.

³⁴ Akşin, **a.g.e.**, s. 128.

7 Temmuz gününde Manastır Merkez Heyeti Sadık Bey'in bizzat eliyle yazdığı ve fedaiye gönderdiği mektup, cemiyetin Atıf Bey hakkındaki düşüncelerini açık bir şekilde belirtmektedir.

“Büyük Fedai Kardeşimize

Senin İsmi yazmakdan şimdilik ihtiraz ediyoruz. Bbizzarur biraz zaman seni ihfaya mecburuz. İnşaallah yakın zamanda millet hürriyetini istihsal edince senin makamın milletin sadrı olacaktır. Sana sine-i ümmette bir tahtı âlî hazırlayacağız. Hayatında umum millet tarafından yapılacak kendi heykelini görecek bütün efrâdı milletin senin huzurunda takdîm edeceği ihtirâmatı ve teşekkürâtı kabul edeceksin. Sen vazifeni ifa ettin. Bundan sonra ümmet senden artık hizmet istemez. Yalnız senin vücudu nazikinin istirahati selâmeti hakkında vereceğin emre intizar ve anı ifa ile telezzüz eyler. Mesud ol arslan yavrusu. Sen Osman Gazi'nin gazi evlâdısın. İstikbalinden hiç endişenâk olma. Necip kalbin huzur ve istirahat üzre olsun. Sana uzatılacak olan yedi taarruza millet sîne küşadır. Ne ister isen, ne emredersen cümlemiz canı baş ileifa eder. Necip çocuk, vatanın sevgili evlâdı. Senin fedakârlığın ahrarın kulübünde hazzı nuranî ile nakş olundu; ilelebet mahfuz olacak, Osmanlıların bu tarihten sonra başlayacak olan şanlı hayatının hakkedileceği levayih tarihienin serlevhayı kıymettarını teşkil eyleyecektir. Kardeşlerin kemâli muhabbetle gözlerinde öper, senin kadrü kıymetini tâzimen ve tebcilen mübarek ayaklarından bus ederler. Esselâmü Aleyke ve Rahmetehu. Kardeşimiz senin etmiş olduğun vasiyyet ki elbette şimdi hatırlarsın. Bu vasiyyet bizim için pek kıymettardır. Milletimizin kalbinde bir âyet gibi yazılmış ve hükmünün icrasına ahdolunmuştur.

Osmanlı İttihadı Terakki Cemiyeti³⁵”

Manastır'daki İngiliz Konsolosu ise suikast olayından sonra yaşanan gergin ortamı şu şekilde anlatmaktaydı³⁶:

“Bir süre çevrede heyecanlı bir hava hüküm sürdü. Özellikle, öldürülen paşanın adamlarının karşı harekete geçmeleri bekleniyordu. Bunlar, mavzerlerle donanmış, askeri üniforma giyen, ancak, ısrarla söylendiğine göre, orduya mensup

³⁵ Bedi N. Şehsuvaroğlu, “II. Meşrutiyet ve Atıf Bey”, **Bellekten**, C. 23, S. 90, 1959, s. 320.

³⁶ Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 23.

olmayan otuz kadar Arnavuttu. Bu başıbozuk takımının efendilerinin öcünü almaya kalkmasını beklemek için hayli sebep vardı.”

Şemsi Paşa'nın öldürülmesi her ne kadar ordu ve Saray üzerinde son derece etkili bir gelişme olsa da henüz Meşrutiyet'i ilan ettirebilecek kadar bir sonuç doğuramamıştı. II. Abdülhamit de süratle yeni bir hamle yaparak Tatar Osman Paşa'yı bölgeye tayin etmiş ve İzmir'den Selanik'e doğru asker sevkine başlamıştı. Cemiyet de bu hareketi pasifize edebilmek için Doktor Nazım Bey'i İzmir'e yollamaya karar verdi. Nazım Bey, İzmir'de farklı bir kimlikle (Hoca Yakup)³⁷ dükkân açarak ilk önce dikkat çekmemeye çalıştıktan sonra tütün satmak bahanesiyle askerlerin yanına gidip gelmeye başladı. Askerlere, vatan için mücadele eden arkadaşlarının üzerine ateş açmamalarını söyleyen Nazım Bey'in bu hamlesi, askerler bölgeye gittiklerinde etkisini gösterdi. Kuvve-i takibiye kumandanı olan Selahaddin Bey ve Binbaşı Hasan Bey trene binecekleri sırada kaçmayı tercih ettiler. Doktor Nazım Bey'in faaliyetleri işe yaramış, askerlerde etkisi görülmeye başlanmıştır³⁸.

Tatar Osman Paşa da bölgedeki cemiyet subaylarını tekrar Saray'a bağlı birer kuvvet haline getirmek için çalışmalar yürütmekteydi. Bu bağlamda da Paşa, isyan eden askerlere ceza vermektense affederek yanına çekme planları kurarken, cemiyet, Tatar Osman Paşa'nın 32 kişilik bir idam listesi hazırlamış olduğunu el atından yaymaya başlamıştı. Anadolu'dan gelen askerlerin tekrar saf değiştirerek, Saray'a kaymamasını isteyen cemiyet için bu durum son derece kritikti³⁹. Olası bir değişiklik bir anda tüm harekâtın son bulmasına neden olabilirdi. Bunun gerçekleşmemesi için de cemiyet, Şemsi Paşa'ya uyguladıkları suikast tarzında bir girişimden ziyade Tatar Osman Paşa'yı dağa kaldırmaya karar verirler. Niyazi Bey'in yönetimi altında bulunan Resne Milli Taburu ile birlikte 20 Temmuz tarihinde dağa çıkmış olan Eyüp Sabri Bey yönetimi altındaki Ohri Milli Taburu, 22/23 Temmuz gecesi Manastır'da birleştiler ve Tatar Osman Paşa'yı 2.000 kişilik bir kuvvetle dağa kaldırılar.

Niyazi Bey'in dağa çıkması, Şemsi Paşa ve Tatar Osman Paşa'nın etkisizleştirilmesi ile Saray'ın bölgedeki gücü kırılmış, Firzovik Olayı ile Arnavutlar

³⁷ Halil Özcan, "Emekli Erkânıharp Miralay Selahattin Bey'in II. Meşrutiyet'in İlanına Katkısı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 45, 2010, s. 93.

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyet'in Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", **Belleten**, C. 20, S. 77, 1956, s. 111.

³⁹ Bayur, **a.g.e.**, s. 467.

ile birlikte Anadolu'dan Selanik'e gidecek olan askerleri de kendi tarafına çekmeyi başaran cemiyet, Saray'ı Meşrutiyet'in ilanı konusunda çaresiz bırakmıştır. 23 Temmuz 1908⁴⁰ tarihinde de İttihat ve Terakki Cemiyeti 101 pare top atışıyla Meşrutiyet'i Manastır'da ilan etmeyi başardı⁴¹. Aynı gün içerisinde de Preşova, Köprülü, Üsküp, Serez gibi öbür kasabalarda da Meşrutiyet ilan olundu⁴².

Selanik'te de meşrutiyetin coşkusu yaşanmaktaydı. Rum Başpiskoposu, yerel Bulgar Komitesi Başkanı ve müftü balkona çıkarak, birbirlerine sarıldılar. Coşkulu bir sevinç seli yaşandı ve ortasında türkçe “*Çok yaşa Kanun-ı Esasî*” ve her ucunda “*Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik ve Adalet*” sözleri yazan kocaman bir bayrak açıldı. Önünde duran heyecanlı bir hoca “*Çok yaşa Kanun-ı Esasî!*” diyerek sesini yükseltti. Sahneyi seyreden bir Fransız subay ise durumu, “*Tasvir edilemez bir çılgınlık vardı*” diye yazmıştı⁴³. Coğrafyadaki her topluma ait insanlar ilan edilen meşrutiyeti coşkulu sevinç gösterileri ile hep birlikte kutladı.

Saray ise yönetime karşı bir ayaklanma çıktığında yapılması gereken ilk hamleyi yaptı ve sadrazamı değiştirdi. O sırada henüz Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırıldığı haberi bilinmemekteydi ve II. Abdülhamit son ana kadar direnmeyi tercih etmekteydi. Mührü de Ferit Paşa'dan alıp Sait Paşa'ya vermesiyle birlikte olayların belki biraz daha sakinleşebileceği kanısındaydı. Ne var ki yönetimde yapılan bu hareket, hiçbir etki yaratmamıştı. Yatışmayan Meşrutiyet istemi üzerine Sait Paşa, II. Abdülhamit'e Yıldız Sarayı'na çekilmiş olan telgrafların giderek arttığını belirten bir mazbata ile durumu açıklamıştı. Çatışma çıkmamasını ve devletin iç işlerine özellikle Batılı devletlerin müdahale etmemesini sağlamak amacıyla Meclis'in açılmasını, bunun için de seçim sürecinin biran önce başlamasını ve durumun vilayetlere iletilmesini hükümet padişaha tavsiye etmekte ve bunun devletin güvenliği açısından artık yapılması gereken bir önlem olduğunu da eklemekteydi⁴⁴.

II. Abdülhamit de yaşanan bu gelişmelerin artık geri dönülemez bir noktada olduğunu düşündükten sonra Manastır'da Meşrutiyet'in ilanından 1 gün sonra, 24 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'i ilan etti.

⁴⁰ Rumi: 10 Temmuz 1324.

⁴¹ Akşin, **a.g.e.**, s. 130.

⁴² Ahmad, **a.g.e.**, s. 28.

⁴³ Mark Mazower, Selanik (Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950), Alfa Yayınları, 2013, s. 360.

⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, Hürriyet'in İlânı, Cumhuriyet, 1998, s. 19.

1. 3. Meşrutiyet'in Halk ve Yönetim Üzerindeki Etkisi

1. 3. 1. Kutlamalar

Meşrutiyetin ilanı imparatorluğun birçok bölgesinde coşkuyla ve sevinçle karşılandı. Gayrimüslim ve Müslüman topluluklar hep birlikte caddelerde gösteriler yapmaktaydı. Herkesin kendi dilinde “Yaşasın ordu, yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti, yaşasın millet, yaşasın millet, yaşasın vatan” ve özellikle Fransız İhtilali’nden esinlenilmiş olan⁴⁵ “Yaşasın hürriyet, müsavat, adalet, kardeşlik⁴⁶” sözleri dolaşmaktaydı. Selanik’te halk, Namık Kemal’in bestelenen şu şiirini okumaktaydı⁴⁷:

*“Amâlimiz, efkârımız ikbal’i vatandır
Serhat bize, kal’a bize hâki bedendir
Osmanlıyız ziynetimiz kanlı kefendir
Kavgada şahadetle bütün kâm alırsız biz
Osmanlıyız can veririz nam alırsız biz”*

Selanik gibi kozmopolit bir yapıya sahip olan Kudüs’ten gelen haberler de The Times gazetesinde şu şekilde yer almıştır:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal yönetimin kurulması, dün burada büyük bir sevinçle kutlandı. Caddeler, binalar ve araçlar, çiçek, krapon kağıtları ve bayraklarla süslendi ve kent gece aydınlatıldı.

Bugün öğleden sonra halk büyük meydanda bulunan Davut Kulesi’nin yanındaki askeri barakalarda toplandı. Rahmetli Kemal Bey’in oğlu, ünlü edebiyatçı, büyük liberal lider Vali Ekrem Bey Anayasa’nın yürürlüğe girdiğini duyurdu. Bando milli marşı çalarken halk sevinç gösterisinde bulundu; sergiledikleri manzara tarif edilemezdi. Şeyhler, papazlar ve hahamlar eski yönetimi ve Müslümanları suçlayan konuşmalar yaptılar. Hıristiyanlar, Türkler, Ermeniler ve Sâmîrîler⁴⁸ üzerlerinde özgürlük amblemleri olan bayraklarla,

⁴⁵ Fransız İhtilali’nde kullanılan kelimeler: liberté, égalité, fraternité.

⁴⁶ Niyazi, **a.g.e.**, s. 376.

⁴⁷ Karal, **a.g.e.**, s. 41.

⁴⁸ “Sâmîrîlik, Yahudilerle benzer inanç ve ibadetlere sahip olan, ancak ayrı bir grup olarak varlığını sürdüren dinî-etnik topluluk. Arapça’da Sâmîre veya Sâmîriyyûn şeklinde isimlendirilen Sâmîrîler’in gerek adı gerekse kökeni hususunda biri Yahudi diğeri Sâmîrî kaynaklarına dayanan iki farklı görüş mevcuttur. Yahudiler bu grubu, Filistin topraklarının kuzeyindeki Sâmîriye şehri ve çevresi için kullanılan İbrânîce Şomron kelimesine nisbetle Şomronim diye adlandırır. Şomronim ismi Eski

Yahudiler ise üzeri altın işlemeli Tevrat'larıyla gösteri alayına katıldılar. Kent sakinleri sevinçlerini hemen göstermek istedi ancak eskiden Yıldız Sarayı'nın sekreteri olan karamsar vali, tamamen onaylanmadan Anayasa'nın ilânını kabul etmedi⁴⁹.”

O dönemde söylendiği düşünülen bir diğer şarkı da “Kardeşlik Şarkısı”dır. İstanbul doğumlu olan İtalyan asıllı besteci Italo Selvelli'nin armonizasyonunu yaptığı bu eser dönemin başlıca temaları olan “Özgürlük, Kardeşlik, Eşitlik” kavramları dikkat çekmektedir⁵⁰:

“Kuran bize emreder

İncil dahi öyle der

Tevrat da Zebur ile

Veriniz der elele

Elele verelim

Kardeşçe birleşelim

Bu Osmanlı Bucağı

Bize ana kucağı

Bir kanunla yaşarız

Her müşkili aşarız

Elele verelim

Kardeşçe birleşelim”

İzmir’de de imparatorluğun birçok yerinde olduğu gibi gösteriler devam etmekteydi. İzmir’de önemli bir kesimi oluşturan Rumlar, 30 Temmuz’da, Balcılarıçi, Arasta, Odunpazarı, Parmakkapı, Peştemalcılarbaşı, Aya Yorgi caddesi, Frenk Mahallesi ve kordon boyunda önemli bir ayin düzenlediler. Üç gün geçtikten sonra, İzmir Metropolit ve beraberinde ki ruhani heyet, hükümet binasının önünde, Meşrutiyet’in ilan edilmesinden dolayı duydukları sevinci ve minnettarlığı dile

Ahid’de dinî ve etnik açıdan karışık bir topluluğu ifade etmek üzere bir yerde geçer. Şamerim ismini benimseyen Sâmirîler ise kendilerini olumsuz çağrışımı olan Şomronim ile ilişkilendirmeyip İsrâil soyundan gelen ve kohenliği devam ettiren bir topluluk diye kabul eder. İbrânîce’de şamerim “gözetenler, koruyucular” mânâsına gelir. “Tanrı ile yapılan ahdin ve hakikatin muhafızları” anlamında kullanılan kelime bu anlamıyla diğer İsrâילוğulları’nın ahdi korumadaki gevşekliği imasını da içerir.” Mahmut Salihoglu, “Sâmirîler”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 36, 2009, s. 79.

⁴⁹ İlay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, C. 17, S. 18, 2005, s.s. 5-6.

⁵⁰ Evren Kutlay Baydar, “Vive La Liberte! İkinci Meşrutiyet’in Müzikal Coşkusu”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. 20, 2010, s. 9.

getiren bir konuşma yaptılar⁵¹. İzmir'in ünlü avukatlarından biri olan İsmail Sıdkı ise yapılan bir miting sırasında minbere çıkarak hürriyet için, Müslüman ve Gayrimüslim toplumların bir arada çalışması gerektiğinden bahsetmiştir⁵²:

“Dünyada hürriyetten kıymetli hiçbir şey yoktur. Zira hürriyetsiz yaşamak mümkün olmuyor. Bunu pek acı ve uzun tecrübelerimizle hepimiz anladık. Öyle ise cihan değerinde olan bu kıymetli hakkımız hırsızlara, gasıplara, canilere kaptırmamak için elbirliği ile çalışacağımıza şu mabed-i mukaddese Cenabıhakkın nam-ı mukaddesine alarak yeminle taahhüt edelim.”

Ahenk gazetesinde ki yazılardan yaşanan sürecin toplumları nasıl etkilediği görülmektedir. İzmir'e yakın bölgelerden gelen yazılar gazetede yer almıştır. Manisa'daki gösteriler sırasında Yüzbaşı Galip Bey tarafından okunan nutukta da vurgu, ittihad-ı anasır olmuştur⁵³:

“Cemiyetin neşrettiği şu hürriyet bayramı altında İslam, Rum, Protestan, Ermeni, Yahudi hep bulunduğundan şimdi el ele verelim, ittihad edelim, bir olalım din ve mezhep müvahat edelim.”

Görüldüğü gibi Selanik'ten Kudüs'e kadar imparatorluğun her köşesinde meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte, kutlamalar, konuşmalar yapıyordu. Her kesimde hayatın bundan sonra daha iyiye doğru gideceğine dair bir düşünce oluşmaktaydı.

1. 3. 2. Basın

Basında ise sansürün kalkmasının ardından tam bir yazın patlaması yaşanmıştır. O döneme değin birçok konuda gazeteciler sınırlandırılmış ve özellikle Balkanlar'da yaşanan gelişmelerden toplumu haberdar edememişti. Ancak meşrutiyetin ilanı ile birlikte özgürce yazılarını ortaya koymaya başlamışlardır. İstanbul basınında ise o tarihe kadar uygulanan sansür nedeniyle ilan edilen meşrutiyet, Saray'ın bir lütfu olarak algılandı. Sansürün kalkmasıyla da özellikle Saray'a yakın gazetelerde Sultan II. Abdülhamit'e karşı teşekkür yazıları

⁵¹ H. Siren Bora, “II. Meşrutiyet'in İlanı ve İzmir Rumları (24 Temmuz 1908-31 Mart 1909)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, 1992, s. 290.

⁵² Zeki Arıkan, “24 Temmuz 1908'e İzmir'den Bakış”, Edt. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, İstanbul, 2017, s. 364.

⁵³ Ahenk, 20 Temmuz 1324.

çıkıyordu. İkdam gazetesi de bu bağlamda 25 Temmuz 1908 günü ”*Padişahım Çok Yaşasın!*” diye bir başlık atarak, padişaha karşı olan bağlılığını dile getirmekteydi⁵⁴. Bununla birlikte gazete, meşrutiyetin İslamiyet ile son derece örtüştüğünü ve bu hükümet yönteminin Hulefa-yı Raşidin döneminde de geçerli olan yöntem olduğunu söylemekteydi⁵⁵.

Hıfzı Topuz, o dönemde İstanbul’da yayın yapan dört gazete olduğunu yazmaktadır. Bu gazeteleri, Sabah, İkdam, Tercüman ve Saadet gazeteleri olarak belirtse de⁵⁶ meşrutiyetin özgürlükçü ortamında zaman içerisinde yaklaşık 350 yayın,⁵⁷ basın hayatında yerini alacaktır. Basının bu kadar etkili bir araç haline gelmesiyle artık Osmanlı toplumu her ne kadar çağdaşı olan özellikle Batılı devletlerin toplumları kadar olmasa da yine de gündemi takip etmeye başlamıştır. Gazeteciler yazılarıyla meşrutiyeti, hak, hukuk kavramlarını okuyucuya anlatmaya çalışmış, siyaset nezdinde ise yönetimin uyguladığı politika konusunda hoşnut olmadıkları takdirde yazdıkları yazılar aracılığıyla yaptıkları eleştiriler, kimi zaman mizah dergilerine konu olmuş kimi zaman da gazetelerin sayfalarında yer almaya başlamıştır.

İmparatorluk sınırları içerisinde sansürün kaldırılmasının ardından birçok gazete ve dergi düzen içerisinde kendine yer bulmaya başlamıştır. Farklı ideolojileri savunan, farklı konuları kendisine tema edinen bu yayınların çeşitliliği ile birlikte basın hayatında birçok yeni dinamik oluşmaktaydı. Yaşanan bu gelişmeler ışığında dönemin basınına iyi bir şekilde analiz etmek gerekmektedir. Bu bağlamda dönemin basınına üç ayrı düzlemde açıklayabiliriz. Birincisi, II. Meşrutiyet’i hazırlayan ve özellikle yurtdışında yayın hayatına başlayan grup, ikincisi İstanbul’da istibdat döneminden kalan basın ve bir diğeri de meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıkan ve sayıları ilk iki gruptan çok daha fazla olan grupla birlikte üç farklı yapıdan bahsedebiliriz. Meşrutiyeti ilan eden kadronun örgütlenmesinde büyük bir etkisi olan birinci grubun başlıca gazeteleri arasında ise Kocabaşoğlu’nun araştırmasında; “*İctihad, Mizan, Meşveret, Osmanlı ve Şûra-yı Ümmet*” gazeteleri bulunmaktadır. İkinci grupta ise gazetelerden “*Tercüman-ı Hakikat, Sabah, İkdam ve Saadet*”

⁵⁴ Akşin, **a.g.e.**, s. 140.

⁵⁵ **A.g.e.**, s.s. 146-147.

⁵⁶ Hıfzı Topuz, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 102.

⁵⁷ Şerif Demir, “İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti’nde Görünümü (1831-1918)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 33, 2015, s. 374.

dergilerden ise “*Ceride-i Askeriye, Vekayi-i Tıbbiye ya da Mecmua-ı Umur-ı Nafia gibi resmi yayınların yanı sıra Servet-i Fünun*” ya da *Musavver Terakki, Çocuklara Mahsus Gazete ya da Ziraat Gazetesi*” gibi süreli yayınlarda bulunmaktadır⁵⁸. Üçüncü ve ilk iki gruptan nicelik anlamında çok daha fazla sayılara ulaşan son grup ise homojen bir yapıda değildir. İçinde farklı ideolojileri, siyasetleri ve kültürleri barındıran bu yayınların sayıları kaynaklara göre değişkenlik göstermektedir.

1. 3. 3. Siyaset

II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte imparatorluk artık yeni bir döneme girmiştir. Uzun süredir ülkeyi tek başına yöneten, kendisinden başka bir grubu ya da kimseyi iktidarına ortak etmeyen II. Abdülhamit, meşrutiyeti ilan etmekle birlikte artık otoritesinde kısmi bir kaybı da kabul etmiş sayılmıştır. Yeni dönemde artık İttihat ve Terakki cemiyeti gibi büyük çoğunluğu küçük rütbeli subaylar ve memurlardan oluşan bir yapı ile mücadele etmek zorunda kalan padişah, ilk dönemlerde bu cemiyetin henüz iktidara ortak olamayacak kadar tecrübe sahibi olamamasından kaynaklı olarak gücünü korumayı bir süre daha başaracaktır.

Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki cemiyeti adına Selanik’ten İstanbul’a gelen Talat Bey ve Cemal Bey burada sadrazam ile yeni oluşacak kabine hakkında istişare etmeye başladılar. O dönemde sadrazam olarak bulunan Sait Paşa ise 22 Temmuz’da sadarete gelmiş ve görevine yeni başlasa da halk ve cemiyet nazarında devr-i sabık adamıydı. Daha önce Osmanlı toplumunun henüz meşrutiyete hazır olmadığını II. Abdülhamit’e de söyleyen paşa yeni düzene sıcak bakmamaktaydı⁵⁹. Ayrıca kabinesinde istenmeyen kişiler de bulunmaktaydı. Gazeteler bu kişiler hakkında eleştirilerini yapmakta ve yeni oluşacak kabinede bu isimleri istememekteydi⁶⁰.

Sait Paşa hükümetiyle İttihat ve Terakki cemiyetinin arasında çıkan ilk anlaşmazlık ise Harbiye ve Bahriye Nazırları’nın kim tarafından atanacağı konusunda çıktı. 1876 Anayasası’na göre, Sadrazama ait olan bu hak, padişahın da

⁵⁸ Uygur Kocabaşoğlu, “Hürriyet’in Basması Kadar Basını Da Ünlüdür...”, Edt. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, İstanbul, 2017, s. 165.

⁵⁹ Karal, **a.g.e.**, s. 44.

⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. 1, K. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 69.

seçilen nazırları onaylaması ile birlikte işliyordu⁶¹. Oysa 1 Ağustos tarihli ilan edilen Hattı-ı Hümayun'un 10. maddesi, her dört makama da atama yapma hakkını II. Abdülhamit'e vermektedir⁶². Bu gelişmeye muhalif olan Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin itirazları ve ardından gelen istifasının⁶³ yanında İttihat ve Terakki'nin Selanik Şubesi'nden gönderilen heyetin, Sait Paşa ile yaptığı görüşmeler sonucunda kabine oluşturulmasındaki memnuniyetsizliğini bildirmesi ile hükümet giderek zayıfladı⁶⁴.

İktidarda daha fazla kalması mümkün görünmeyen bu kabinedeki ilk görevden alınma Sait Paşa tarafından, Bahriye Nazırlığı makamına uygulandı. Görevden alınan Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın ardından da istifalar bir bir verilmeye başlandı. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Dahiliye Nazırı Hacı Akif Paşa, Adliye Nazırı Tevfik Paşa, Dahiliye Nazırı Akif Paşa, Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Turhan Paşa ile birlikte Şeyhülislamın istifası, Sait Paşa hükümetinin de sonunu getirdi ve Tanin gazetesinde "*Sadrızam Sait Paşa istifa etmiştir.*"⁶⁵ haberi ile kabinenin düştüğü halka bildirildi.

⁶¹ Şeref Gözübüyük ve Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1985, s. 33.

⁶² Ahmad, **a.g.e.**, s. 36.

⁶³ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Siyasi Hatıralarım, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1978, s.s. 39-41.

⁶⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar(C. 2), Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1074.

⁶⁵ Tanin, 6 Ağustos 1908.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ İŞÇİLERİN DURUMU ve ÖRGÜTLENME ŞEKİLLERİ

2. 1. II. Meşrutiyet Öncesi İşçilerin Durumu

Osmanlı Devleti, çağındaki Batılı devletlere göre farklı bir ekonomik sistem ve siyasi gelişim göstermiştir. Batı’da özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya yeni bir sınıf olarak çıkan işçiler, dönemin önemli figürlerinden birini oluşturmakta ve giderek bilinçlenerek belli haklar talep etmeye başlamışlardı. İlk başlarda isteklerini ne şekilde ifade edeceklerini sağlıklı bir şekilde bilmediklerinden dolayı makine kırma veya fabrikalara zarar verme gibi fiziksel tahribat yaratmayı denemişlerdir. Bu uygulamadan bekledikleri kadar iyi bir geri dönüş alamadıkları anda ise kendi aralarında bir amaç birliği yaratmayı denemeye başladılar ve sendika oluşumunu bir araya getirmeyi başardılar.

Modern anlamda işçi hareketlenmelerinin ilk örneklerini ise İngiltere’de görmekteyiz. 1811 yılında John Ludd’un yönettiği bir isyanda, Milland’daki yeni kurulmuş makineler tahrip edildi. Yaklaşık bir yıl “Luddisme”, aynı zamanda politik ve ekonomik bir kitle hareketi oldu. Hareketin etki alanı süreç içerisinde ilerledi ve yönetim bazı kararlar almak zorunda kaldı. 1769 yılında çıkarılan kanunun yanına makine tahribi yapan kişileri ölümle cezalandıran bir yasa tasarısı getirildi⁶⁶. 1812 Martı’nda tasarı kanunlaştı ve bir yıl sonra hareketin liderlerinden Georges Mellor ve 17 kişi idam edildiler⁶⁷.

Ludist hareket ile benzerlik taşıyan bir diğer işçi hareketi ise 1830 yılında yine İngiltere’de gerçekleşmiştir. Tarımla uğraşan kesimin vergilerdeki dengesizlik ve düşük maaş gerekçesiyle çıkardığı hareket “Swing Riots” olarak adlandırılan bir

⁶⁶ Wolfgang Abendroth, Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 11.

⁶⁷ Cem Doğan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri ve Ta’til-i Eşgal Kanunu”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yüksek Lisans Tezi)**, Bolu, 2001, s. 16.

dizi isyana dönüşmüştür. Tıpkı Ludist harekette olduğu gibi tepkilerini tarım makinelerine zarar vererek çıkarmışlardır⁶⁸.

Başat devlet olarak İngiltere'den verilen bu örnekler daha sonra Fransa ve Alman toplumlarında da kendisini gösterecektir⁶⁹. Bu önemli gelişmelerin tamamı, yalnız sanayi hayatını değil, Avrupa sosyetesinin düşüncesini, sosyal, ekonomik ve politik şartlarını değiştirmiştir. Bu dönemde işçi sayısında önemli derecede bir artış gözlemlenmiş, dönemin popüler akımlarından olan liberalizmin etkisiyle işçiler kötü koşullar altına itilmiş, sömürü mekanizması üst seviyelere çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'ne baktığımızda ise bu hareketlenmelerin ilkel bir biçimde de olsa 1587 tarihi gibi erken bir döneme denk geldiğini görmekteyiz. Dönemin inşaat işçileri “*yevmiyeyi ziyade vermezseniz işlemesüz*” diyerek işi durdurmaya karar vermişlerdir. Yaşanan bu gelişme sonrası III. Murat ise küçük çaptaki bu harekete bir fermanla cevap vererek: “*ziyade yevmiye talep edenlerin haklarından geline!*” demiştir⁷⁰. Elbette bu hareketin ve merkezi otoritenin verdiği refleksleri dönemin koşulları içinde değerlendirmek gerekir. Dönemde inşaat işçilerinin yevmiyelerinin tavan ücretleri padişah buyruğu ile belirlenirdi, bunun dışında yüksek veya düşük ücrette çalıştıranlar ise cezaya tabii tutulurlardı.

Bunun gibi spesifik ve küçük çapta etki yaratan etkiler dışında herhangi bir kitlesel hareket modern dönemlere kadar görülmemektedir. Batı'nın yaşadığı sanayi dönüşümü ve onun getirmiş olduğu işçi sınıfındaki artış, Osmanlı Devleti'ne çok geç tarihlerde etki etmiştir. Yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan bu sınıfın Osmanlı Devleti'ne bu kadar geç gelmesinin nedenleri arasında sadece Sanayi Devrimi'ni çağında yaşayamaması gelmemektedir. Devletin idari yapısı, toplumun bilinçlilik düzeyi de bu yapının oluşmasına ket vuran önemli sac ayaklarından bazılarıdır.

Osmanlı Devleti'nde işçi ve örgütsel hareketleri üzerinde bir çalışma yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de bu iki olgunun birbirinden farklı gelişim gösterdiğinin bilincinde olunması gerektiğidir. Bakıldığında Osmanlı Devleti'nde iş gücü özellikle 16. yüzyıldan itibaren belli ölçülerde mevcuttur.

⁶⁸ Ateş Uslu, “Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 9, S. 2, 2014, s. 5.

⁶⁹ “1831’de Lyon ipek işçileri ve 1844’te Silezyalı dokuma işçileri ayaklamıştır.” Abendroth, **a.g.e.**, s. 12.

⁷⁰ M. Şehmus Güzel, “İlk Grev”, **Tarih ve Toplum**, S. 119, 1993, s. 40.

Yukarıda inşaat işçileri hakkında verilen örnek dışında 1550-1557 yılları arasında yapımı tamamlanan Süleymaniye Camii ve İmareti'nin yaklaşık yarı iş gücünü ücretli işçiler oluşturmuştur⁷¹. 1631 yılındaki Musul Kalesi'nin yapımında da yaklaşık 3000 kişi ücretli bir şekilde çalıştırılmıştır⁷².

Bakıldığında 1505 yılında Tophane'nin kuruluşundan beri ordu ihtiyacını karşılamak üzere fabrikaların varlığı da bilinmektedir. Zeytinburnu Silah Fabrikası, Bakırköy Barut Fabrikası, Karaağaç Tapa Fabrikası bu tarz fabrikalara verilebilecek ilk örnekler⁷³ olmakla birlikte 1712-1714 yılları arasında da Damat İbrahim Paşa, Bursa'da yeni dokuma atölyeleri kurduştur. Dönemin en önemli iş kollarından birini oluşturan dokumanın dışında; tütün, kağıt ve porselen imalatında da devlet destekli işletmelerin varlığı bilinmektedir. Bu sanayileşme kaygısının bilinçli bir şekilde ortaya çıktığı dönem ise III. Selim ile başlamıştır. Daha modern anlamda fabrikalara önem veren askeri alanda çağı yakalama düşüncesinde olan padişah bu doğrultuda çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde belli bir iş gücü potansiyeli ihtiyaç olduğunda sürekli bulunmuş ve kullanılmışsa da işçiler açısından bu bir süreklilik arz eden durum olmamıştır. İş bitiminde farklı sektörlerde istihdam edilmeyi beklenen kesimin merkezi bir iş kurumu ile tanışması özellikle Sanayi Devrimi sonrası Osmanlı Devleti'nde Batı modernizasyonu temel alınarak kurulan fabrikalarla olmuştur. Önceki yüzyıllarda daha çok askeri ve dokumacılık gibi alanlarda yapılan sanayi hareketleri 19. yüzyıla gelindiğinde çeşitlilik göstermeye başlamıştır. 1804 Beykoz Kağıthanesi, 1827 iplik fabrikası, 1840'lı yıllarda ise İzmir'de kağıt fabrikası, Bakırköy ve Zeytinburnu'nda sanayi komplekslerinin kurulumu gerçekleşmiştir. Bu fabrikalaşma hamleleri ülkedeki sanayi potansiyeli ortaya çıkarmayı hedeflemenin yanı sıra Avrupa'dan getirtilen ustalarla birlikte iş yapan yerli sanayicilerinin de gelişmesini amaçlamaktadır.

Devlet içerisinde artan fabrikaların sayısı ile doğru orantılı olarak işçi sınıfı da etkilenmiş ve ücretli işçilikte nicelik açısından bir artış gözlemlenmiştir.

⁷¹ Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı(1550-1557), Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 1, Ankara, 1972, s. 21.

⁷² Yıldırım Koç, Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 13.

⁷³ Mustafa Kurt, Kemalettin Kuzucu, Baki Çakır, Kemal Demir, "19.Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", **OTAM**, S. 40, 2016, s. 250.

Fabrikaların tercih ettiği noktalar, ilk aşamada devletin stratejik öneme sahip kentleri olmuştur. İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut gibi ticaret potansiyelinin yüksek olduğu kentler bu aşamada ön plana çıkmıştır.

2. 2. II. Meşrutiyet Öncesi İşçi Örgütlenmesi

2. 2. 1. Ameleperver Cemiyeti ve İşçilere Yönelik Hayırsever Cemiyetleri

Osmanlı Devleti'nde işçiler tarafından kurulan ilk derneğin adı, kuruluş tarihi ve önemi açısından birçok araştırmacı farklı bir görüş getirmiştir. 1866 yılı itibarıyla çalışmalarına başlayan Ameleperver Cemiyeti'nin de Osmanlı Devleti'nde ki ilk işçi kuruluşu olarak ortaya çıktığını görmekteyiz⁷⁴.

Grand Orient'e bağlı Prodos loncasının kurulmasında öncülük ettiği ve içinde Türk, Rum ve gayrimüslim yardımsever kişilerin olduğu cemiyet hem nizamnamesinde hem de 1874 yılında ki toplantısı için basına verdiği demeçte kuruluş misyonunun "fakir ve muhtacine iane" sağlamak olduğunu net bir şekilde belirtmiştir⁷⁵. Daha çok bir hayır kuruluşu niteliğinde olan cemiyet, öncelikle Rumlar olmak üzere, Osmanlı üst tabakasında konumlanmış olan bazı kişilerin yardımsever duygularını gidermek üzere kurmuş oldukları bir yapılanma olup, amacı; kötü durumda olan işçilere, inanç ve milliyet farkı gözetmeksizin istihdam yaratmak ve gerekli teknik desteği sağlamaktır. Bu tip kuruluşlara o dönemde pek çok kez karşılaşılmıştır. Bunlar arasında; İtalyan Operaaja Derneği, Emek Dostları ve bir Yunan Derneği olan "Omonia" gösterilebilir⁷⁶.

Bakıldığında bir işçi örgütlenmesinden daha ziyade hayırsever bir örgüt yapılanmasına benzeyen bu cemiyetler, İstanbul dışında ise son derece zayıf kalmıştır. Çanakkale'de yaşanan bir gelişme buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. 1887 yılında Alman ve Amerikan elçilikleri çalışanları bu bölgede bir cemiyet kurmak için izin istediğinde, böyle bir istekle ilk defa karşılaştıklarını ifade eden yerel yönetim nasıl karar vereceğinde tereddüt etmiş ve bunu da merkezi yönetimle paylaşmıştı. Dahiliye Nezareti ve oradan da Sadaret'e ulaşan başvuruda, bölgelerinde bugüne kadar böyle bir istekle karşılaşmadıklarını, ülkenin diğer bölgelerinde bu gibi

⁷⁴ İlyas Karabıyık, Osmanlı'da Son Dönem İşçi Hareketleri, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012, s. 122.

⁷⁵ Serkan Erdal, "Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 2015, s. 164.

⁷⁶ M. Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.3, İstanbul, 1985, s. 809.

durumlarda ne gibi uygulamalar yapıldığı ve kuruluş isteğine nasıl cevap vermeleri gerektiği sorulmaktaydı⁷⁷.

2. 2. 2. Sosyo-Ekonomik Amaçlı Örgütlenme

1894'te İstanbul'da Alman, İngiliz ve İtalyan elçilikleri öncülüğünde Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan ve diğer vatandaşlarını örgütlemek amacıyla kurulmuş kulüp ve cemiyetler faaliyet halindeydi. Aynı yıl Fransızlar tarafından da Beyoğlu'nda Düyun-ı Umumiye Müdürü'nün başkanlığını yaptığı, üyeleri arasında Fransa Elçisi ve Konsolosluk Direktörü'nün de olduğu bir kulübün varlığından haber alınmış, bu da devletin endişesine neden olmuştu. Yabancılar tarafından bu şekilde kurulan kulüplerin gelecekte büyük tehlikeler doğurabileceği belirtilerek, bu cemiyetlere yönelik kuruluşların tüzükleri ve işleyişlerini denetim altında bulunduran bir yasa yoktu. Bu boşluğu kapatmak için de, Şura-yı Devlet'te cemiyet ve kulüplerle ilgili bir kanun hazırlığı yapılmasına karar verilmişti. Ancak yasa yapılmadan önce, padişahın emriyle izinsiz kurulan kulüplerin kapatılmasına başlanmıştı. Bu tarz kulüplerin resmi izin almadan kurulmasına göz yumulmasının ciddi ve şiddetli bir mesuliyet doğuracağı ve cezaya neden olacağı da önlem almakla sorumlu ilgili devlet birimlerine iletilmişti⁷⁸.

Ancak bu hassasiyet bazı durumlarda tamamen zararsız cemiyetlerin de olası bir tehlike ihtimaline karşı kapatılmasına neden olabiliyordu. 1893 yılında İstanbul Beyoğlu'nda, Reji İdaresi Direktörü'nün de üyeleri arasında olduğu ve kılıç talimi yapmak üzere kurulmuş bir cemiyetin kurulmasında hiçbir fayda görülmediği, gelecekte fesat bir cemiyete dönüşebilme tehlikesi olduğu ve yabancı ülkelerde de bu tarz kulüpler kurulmasına izin verilmediği gerekçeleriyle kapatılmıştı.

Yukarıda verilen örnekte de görüldüğü gibi o dönem içerisinde kurulması amaçlanan ve art niyet olmaksızın oluşturulmuş cemiyetler, kurulduktan kısa bir süre sonra ya da henüz daha kurulamadan yasaklanmıştır. Bu şüphecilik, işçiler ya da diğer çalışanların ticari ya da sosyal amaçlı örgütlenmelerinin de en ufak bir şüphe halinde yasaklanmasına neden olmuştu.

⁷⁷ Kadir Yıldırım, Osmanlı'da İşçiler (1870-1922), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 103.

⁷⁸ A.g.e., s. 165.

2. 2. 3. Siyasal Nitelikli Örgütlenme

Osmanlı Devleti'nde yardımseverlik amacı dışında modern anlamda kurulan ilk işçi örgütlemesi ise 1894-1895 yılları arasına denk gelmektedir. Tophane'de çalışan işçilerin bir araya gelip, gizli bir yapılanma olarak kurdukları örgütün adı, Osmanlı Amele Cemiyeti veya Amele-i Osmanî Cemiyeti'dir⁷⁹. Gizli oluşu ve II. Abdülhamit'e karşı aldığı tavırdan dolayı yarı sendikal, yarı siyasal bir yapılanmadan meydana gelen örgüt o sırada Paris'te faaliyet içerisinde ki Jön Türklerle iletişime geçmiş, basın aracılığıyla Batı kamuoyunun dikkatini Türk işçilerinin sıkıntalarına çekmeye çalışmıştır⁸⁰. Fakat II. Abdülhamit'in hafiye yapılanması karşısında gizlilik içinde yürüttüğü bu hareketleri koruyamayan örgüt bir kısa bir süre sonra ortaya çıkarılmıştır. Kurucularının bazılarının tutuklanması bazılarının da sürgüne gönderilmesi üzerine de örgüt dağıtılmıştır.

Sencer, verdiği bilgilere göre cemiyetin varlığını 1921 yılındaki Aydınlık dergisinde yer alan Agah isimli bir kişinin, İşçi Dernekleri Kongresi'nde yaptığı konuşmaya dayandırmaktadır. Bu konuşmada, işçiler kendi aralarından 8 kişilik bir üst kurul seçerek, cemiyetin temellerini kurmaktan bahsetmektedir ve bu cemiyetin dönemin hafiye teşkilatına rağmen güçlü iletişim ağları kurduğundan da söz etmektedir. Kongre'de ayrıca, o tarihlerde, Batı'daki sosyalist hareketlenmelerin gazeteler aracılığıyla çevirisi yapılarak dağıtıldığı, derneğin Topkapı mezarlığında gizlice bir araya geldiği ve bu birleşmede alınan kararların bir bildiri halinde İngiliz, Fransız ve Rus elçileri aracılığıyla padişaha iletiğinden bahsedilmektedir. Bunun ardından hükümet, işçilerin yaşamış olduğu problemleri inceleme doğrultusunda adım atsa da daha sonra olaya önyak olanların tutuklandığı ve kötü muameleye maruz kaldıkları, bu arada kurtulabilenlerin ise Amerika ve Batı'ya kaçtıkları, bildirilmektedir. Avrupa'ya gidenler arasında, daha sonraki sol yapılanmalarda isimleri geçecek olan Osman Abdullah ve Ethem Nejat da bulunmaktadır⁸¹.

Cemiyetin üyeleri 1908 yılına gelindiğinde bu kez Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti adı altında yeniden teşkilatlandıkları görülmektedir. Yalnız bu sefer

⁷⁹ Ülkü İleri, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Örgütlenmelerini Hazırlayan Etmenler", **Emek Ve Toplum**, C. 3, S. 7, 2014, s. 36.

⁸⁰ Erdal, **a.g.m.**, s. 3

⁸¹ Oya Sencer, Türkiye'de İşçi Sınıfı, Habora Yayınları, İstanbul, 1969, s. 158., Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, Der. Donald Quataert ve Erik J. Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 39.

desteğe askerlerin de içinde olduğu bir grup da dahil olduğundan ve bunun yeni Cemiyetler Kanunu'na uymadığından dolayı ömrü çok uzun olmamıştı. 1910 yılı Nisan ayında feshedilen Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti yerine ise ilerleyen süreçte Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti ortaya çıkacaktır.

2. 2. 4. Sendikal Nitelikli Örgütlenme

Osmanlı Devleti'nde sendikal nitelikli bir işçi örgütüne, Kavala'da 1901 yılında tütün işçileri öncülüğünde kurulan Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti ile görmekteyiz. İskeçe, Drama, Kavala gibi yerleşim yerlerini içine alan Selanik coğrafyası özellikle tütün açısından son derece önemli bir bölgeyi teşkil etmektedir. Bölgede yetiştirilen tütünler, Selanik'te var olan "American Tobacco Company" ve Avusturya Macaristan menşeli "Herzog" şirket yapılanması tarafından alınıp yurt dışına ihraç edilmiştir⁸².

Son derece kozmopolit bir yapıda olan bölgede, cemiyetin faaliyetleri 1905, 1908 ve 1911'de Selanik coğrafyasındaki tütün işçilerinin katılmış olduğu grevleri organize ederek varlığını göstermiştir. Cemiyetin, tütün pazarında ki durgunluk sebebiyle tüccarların işçilerin ücretlerinde yapmak istediği kesintiye vermiş olduğu reaksiyon ile 1905'te başlattığı büyük grev, tespit edilen sendikal anlamda bir işçi örgütü öncülüğünde amacına ulaşan ilk işçi eylemi olmuştur⁸³. Meşrutiyetin ilanını takip eden süreçte de grev kararı alan cemiyetin müslüman ve gayrimüslim işçilerden oluşan 4.100 kayıt altında bulunan üyesi vardı. Bu grevinde başarılı bir şekilde önderliğini yapan cemiyet, işçilerin günlük ödemelerinin 2-3 kuruş daha artırılması ve çalışma saatlerinin 12 saatten 9,5 saate indirilmesini de sağlamıştı. 1912 yılında ise örgüt içerisinde 10.000'e yakın işçi yapılanması oluşmuş ve artık sosyal ve siyasal anlamda bir güç olarak ortaya çıkmıştır⁸⁴.

Ülkede üyeleri işçiler tarafından oluşturulan bir diğer cemiyet ise Beyrut'ta ortaya çıkmıştır. Dayrülkamer kasabasında kurulan bu cemiyetin görünüşteki amacı üyelere her hafta topladığı parayı fakirlerin ihtiyaçlarını giderme gibi hayır ve yardım doğrultusunda harcamaktı. Ancak Cebel-i Lübnan mutasarrıfı, cemiyet üyelerinin gizli toplantılar yaptıklarını, bütün işçileri ayaklandırma, iş zamanlarını

⁸² Filiz Dıgıroğlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 43, S. 43, 2014, s. 230.

⁸³ Emine Tutku Vardağlı, Mutlu Dursun, 2008'den 1908'e Bakmak, Tarem Yayınları, 2009, s. 40.

⁸⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 111.

belirleme ve düzenleme ile işçi ücretlerini arttırma, işvereni anlaşılmaya mecbur etme gibi bir takım amaç peşinde olduklarını belirtmekteydi ve cemiyetin derhal dağıtılmaması halinde fikirlerinin başka yerlere yayılacağını, pek çok istenmeyen hadisenin meydana geleceğini belirterek üyelerinin tutuklanarak mahkemeye sevk edilmesi gerektiğini padişaha kadar öneri olarak iletmişti⁸⁵. Hangi işte çalıştıkları belli olmayan işçiler tarafından kurulan ve adı da bilinmeyen bu cemiyetin faaliyetlerine bakıldığında işçi hakları konusunda önemli mücadeleler verildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle cemiyetin işçi sınıfından meydana gelmesi ve bir anlamda sınıf bilinciyle hareket etmesi işçi teşkilatlanmasına dair ilk örneklerden birini oluşturması açısından son derece önemlidir.

Ekim 1907’de demiryolları işçileri de bir sendika kurmuştu. Şark Demiryolları Şirketi’nin Filibe istasyonundaki çalışanlar tarafından kurulan bu sendika, kurulduktan sonra Kumkapı, Yedikule, Baba-yı atık(Babaeski), Çatalca, Çorlu, Uzunköprü, Dedeoğaç, Cısr-i Mustafa Paşa ve Pavliköy istasyonlarına telgraf çekerek toplu bir grev yapılması, şirketin tüm çalışanlarının bir araya gelerek şirket idaresinin uygulamalarına karşı koyulması çağrısında bulunmuştu⁸⁶.

II. Meşrutiyet öncesi kurulduğu tespit edilen bir diğer sendikal nitelikte olan cemiyet ise Ocak 1908’de bir grev çağrısında varlığı öğrenilen İstanbul’daki fırın işçilerinin Hamurkâr Cemiyeti’dir. Fırın sahiplerinin işçilere düşük ücret verdiği gerekçesiyle Hamurkâr Cemiyeti üyesi olduklarını belirten bazı işçiler fırınları gezerek işçileri grev yapmaya teşvik etmişti. Devletin ekmek üretiminde kabul ettiği tek resmi cemiyet fırıncı esnafının da örgütlendiği Hıbbazan Cemiyeti olduğu için, işçilerin bu cemiyeti daha önce bahsettiğimiz sendikal nitelikteki diğer cemiyetler gibi devletten gizli ve illegal kurulmuş bir cemiyetti⁸⁷.

Sonuç olarak 1908’den önceki dönemde işçi örgütlenmesinin oldukça zayıf kaldığını ve sınırlı sayıda örnekten öteye gidemediğini görmekteyiz. 1900’lere kadar geçecek sürede işçiler, yabancı işçiler öncülüğünde 1890’ların ortasında ek ücret dışında ek bir gelir elde edebilmek için ticari amaçlı cemiyetler kurmaktaydı. Devletin şirket tarzındaki bu cemiyet ve kulüplere olumsuz bakışı, ömürlerinin de

⁸⁵ Cevdet Kırpık, “Osmanlı Devleti’nde İşçiler ve İşçi Hareketleri(1876-1914)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Doktora Tezi)**, Isparta, 2004, s. 200.

⁸⁶ Karabıyık, **a.g.e.**, s. 126.

⁸⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 114.

çok uzun sürmemesine neden olmuştu. Sendika ve sendikal niteliğe sahip işçi cemiyetlerinde özellikle 1900'lerle birlikte bir hareketlenme yaşansa da yine de çok sınırlı ve kısmen etkili kaldıklarını görmekteyiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'DA 1908-1909 YILLARI ARASINDA YAŞANAN BOYKOTLAR ve İŞÇİ OLAYLARI

3. 1. 1908 Grevleri

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte toplum yaşamında büyük bir canlanma olmuş ve sansür uygulaması olmadığından gazete, dergi, kitap olarak büyük bir yayın özgürlüğü başlamıştır⁸⁸. Bu süreçte de özellikle işçi hareketleri özgürlük havası içinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Özgürlük havası işçilere grev yapma, iş bırakma ve ücretlerinde arttırmaya gitme konusunda grev yapabilme imkan ve kolaylığı kazandırdı. Meşrutiyet ilan edildikten çok kısa bir süre sonra da İstanbul'daki liman işçileri, işçi haklarında iyileşme amacıyla hamle yaptı. Önce ki 1907 Talimatnamesi ile Rıhtım Şirketi'nden çıkarılan 42 hamal, Ağustos ayının ilk günlerinde eskiden çalıştıkları yere zorla girerek tüccarlardan hamaliye ücreti almaya başladı⁸⁹. Temmuzun sonunda ise Adalar'a hareket edecek olan İdare-i Mahsusa vapurlarında çalışan kaptan ve mürettebat daha önceden ödenmemiş maaşları kendilerine ödenmediği sürece hareket etmeme kararı almışlardır⁹⁰.

Ağustos ayında gerçekleşen bir diğer grev hareketi de Reji işçileri tarafından gerçekleştirildi. Her ne kadar arşiv belgelerinde bu durumun daha önceden tespit edildiği anlaşılabilir, gerekli önlemlerin alınması gerektiğinin tebliğ edildiği gözükse de geniş bir kitle tarafından organize edilen bu hareket durdurulamadı⁹¹. %100 ücret zammı isteği ile hareket eden işçilerin grev hareketi, gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden gerekse basından yapılan çağrılar ile kamuoyu tarafında hoş karşılanmadı. Servet-i Fünun gazetesinde yaklaşık 1-2 ay önce zaten işçilere %30 oranında bir zam yapıldığı yazsa da işçiler grev sürecini devam ettirme kararı aldı⁹². Grev başladıktan sonra şirket işçilere %50 oranında zam teklif etti ancak bu miktarı

⁸⁸ Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, 2018, s. 82.

⁸⁹ Can Nacar, "20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar; Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", **Kebikeç**, S. 41, 2016, s. 55.

⁹⁰ "Evvelki akşam adalara hareket edecek idare-i mahsusa vapurları..."Tanin, 19 Temmuz 1324.

⁹¹ BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı, Dosya No. 24.

⁹² Yıldırım, **a.g.e.**, s. 236.

yetersiz gören işçiler artış taleplerindeki ısrarlarına devam edince Reji bazı fabrikalarını kapattı. Bu karar sonrası ise işçiler geri adım atarak bir anlaşma yapmaya karar verse de Reji bir süre sonra işçilerle anlaştığı fiyat yükseltmeyi uygulamaya koymadı. Bu hareket Eylül ayına gelindiğinde işçilerin tekrar grev yapmasına neden oldu⁹³.

Bu grev hareketlerin devamı dalga dalga o süreçte kendini göstermeye başladı. Merkezi Trieste’de bulunan Paşabahçe Cam İmalathanesi grevi işçileri 11 Ağustos günü yüzde 12,5’luk bir ücret artışı talebiyle işi bırakmış, akşamüstü Paşabahçe sokaklarında bir gösteri yürüyüşüne çıkmışlardı⁹⁴.

3. 1. 1. Gıda Sektörü İşçi Grevleri

Dönemin bir diğer etkili grevlerinden birisi de fırın işçileri tarafından gerçekleştirildi. 15 Ağustos tarihinde, yaklaşık 7.000 fırın işçisi şehir meydanlarında bir araya gelmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne ücretlerinin arttırılmasına dair bir dilekçe vermiştir. Bir hafta sonra da 150’ye yakın fırın işçisi çalışmalarını durdurarak, İstanbul Şehremaneti’ne hareket etmişler ve kendilerine kısa süre içerisinde herhangi bir geri dönüş olmadığı takdirde greve gideceklerini belirtmişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu doğrultuda fırın işçilerini Şehremaneti binasının önünde karşıladı⁹⁵ve görüşmeler başladı. Günde yaklaşık 57’şer kiloluk un çuvallarından yaklaşık 10 tanesini işleme alarak ekmek yapabilen hamur ve pişirici işçilerinin günlük ödemelerinin 11 kuruştan 20 kuruşa, kalfalarının ücretlerinin 7 kuruştan 12 kuruşa ve çırakların ücretlerinin de 4 kuruştan 8 kuruşa çıkarılması şeklinde işçi taleplerinin olumlu cevaplanmasıyla sonuçlandı. Ancak bazı fırın sahiplerinin bu kararı reddetmesi üzerine yapılan ikinci bir toplantı sonucu hamur ve pişirici işçilerinin günlük ücretleri 15, kalfaların ücretleri ise 10 kuruşa indirilmesi ile sonuçlandı⁹⁶.

İşçiler yaptıkları grev sonrası %30 ile %40 arasında değişen oranlarda ücret zammı elde etmişlerdi. Ancak bazı işçiler bu zam miktarını yetersiz bularak tekrar iş bırakmıştı. Fırın sahipleri ise, ücret artışı ve beraberinde gelen maliyet artışını sebep

⁹³ Tanin, 13 Eylül 1324.

⁹⁴ Zafer Toprak, Türkiye’de İşçi Sınıfı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 48.

⁹⁵ Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, **Toplum ve Bilim**, S. 78, 1998, s. 191.

⁹⁶ Hakkı Onur, “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler”, **Yurt ve Dünya**, S. 2, 1977, s. 280.

göstererek Şehremaneti ile görüşmüş ve ekmek fiyatını artırmak istemişti. Bu talepleri kabul edilmeyince ekmek gramajını düşürmeyi teklif etmiş, ancak iki taraf yine anlaşamamıştı. Ertesi gün fırınlarını açmayan bazı fırın sahiplerinin tutuklanması nedeniyle çok istemedikleri koşullarda anlaşmayı kabul etmelerine neden olmuştu. Buna rağmen yine de bazı fırın sahipleri karara uymamakta direnmiş ve ekmek gramajları ile oynamakta bir sakınca görmemişlerdi. Fırın sahipleri, işçiler için iş güvencesini sağlayan yasal düzenlemelerin eksikliğinden de yararlanarak, zam isteyen işçilerin hemen tamamını işten çıkarıp yerlerine taşradan gelen ve daha düşük ücretle çalışmayı kabul eden işçi almışlardı. İşten çıkarılan 400 fırın işçisi Şehremaneti'ne başvurup yardım istemişti⁹⁷. İşçiler, Şehremaneti'nden, bu son zam isteme sürecinde kurdukları Emekçi ve Amele Cemiyeti'nin tüm fırın işçilerinin temsil ettiği bir sendika olarak bilinmesini ve İstanbul'daki fırınların işçi gereksiniminin bu cemiyet içindeki üyeler tarafından karşılanmasını talep etmişlerdi. Talepleri fırın sahipleri tarafından reddedilince, 16 Eylül günü greve devam etme kararı aldılar.

3. 1. 2. Demiryolları ve Tramvay İşçi Grevleri

11 Ağustos günü Şişli, Beşiktaş ve Aksaray tramvay işçileri Sadaret makamına ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne başvurarak, ücret artışı talepleri karşılanmadığı ve kumpanya direktörü Perdikaris ve Şişli hattı yol memuru Yorgi Efendi görevlerinden alınmadığı takdirde 12 Ağustos günü greve gideceklerini bildirmişlerdi. Kumpanya yönetiminin Avrupa'da oluşu nedeniyle kendilerine yanıt verilemeyeceğine bildirmişti⁹⁸. Nitekim belirtilen gün tüm hatlarda greve başlanmış, işçiler bayraklarla İstanbul sokaklarında gösteriler yapmışlardı. Ertesi gün İttihat ve Terakki'nin işçilerin isteklerinin yerine getirileceğini vadetmesi üzerine greve son verilmişti. Ancak verilen söz tutulmayınca, işçiler 23 Ağustos günü tekrar greve gitmişler, ücretlerinin arttırılışı üzerine ise, geçici olarak, işbaşı yapmışlardı. Direktör ve yol memuruna işten el çektirilmesi için direten işçiler 2 Eylül günü kısa bir süre işi bırakmışlar, 10 Eylül günü ise halka bir bildiri yayınlamışlardı. Bildiride isteklerini yineleyen işçiler İttihat ve Terakki'ye şu çağrıda bulunuyorlardı:

⁹⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 242.

⁹⁸ Toprak, **a.g.e.**, s. 119.

“İstibdat fikirlerinin mahviyla adaletin icrası İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin teşekkül esası ve mukaddes vazifesi olmakla... âli mercilerinden hürriyet, adalet ve müsavata fiilen hükümran kılmasını talep ve istirham eyeriz.”⁹⁹

Taleplerinin yerine getirilmemesi üzerine işçiler 15 Eylül günü her üç hatta da sefere çıkmamışlar, Şişli deposu önünde toplanarak gösterilerde bulunmuşlardı. Olay yerine gelen Jandarma Komutanı Hüseyin Hilmi Paşa ve Beyoğlu Polis Müdürü, zabıta ve askeri birliklerle depoyu kuşattırmışlar, işçilere işbaşı yapmalarını ihtar etmişlerdi. İşçiler, Kumpanya direktörü görevden ayrılmadıkça sefere çıkmayacaklarını bir kere daha yinelemişler, ertesi gün Perdikaris’in kumpanya direktörlüğünden ayrılması üzerine tramvaylar sefere çıkmışlardı.

Eylül ayında Anadolu Demiryolları’nda da grev gerçekleşti¹⁰⁰. 13 Eylül’de Haydarpaşa Garı’nın kapısına bir bildiri asılarak, akşam son trenlerin gelmelerinin ardından bütün memurların greve başlaması ve ertesi gün kimsenin işbaşına gitmemesi, grev komitesinin emirlerine uyulması gerektiği duyuruldu. Anadolu Kumpanyası çalışanlarının cemiyeti tarafından sadarete bir dilekçe verildi. Çalışanların talepleri arasında mevcut nizamnamenin değiştirilmesi, maaşların ve gündeliklerin artırılması, emekli sandığının düzenlenmesi ve Türk memurlarla yabancı memurlar arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi yer alıyordu. Şirket 10 senelik memurlara %40 ve beş senelik memurlara %30 zam teklif etmesine rağmen bu teklif çalışanlar tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine şirket durumu Berlin’deki merkezine bildirdi. Memurlar özellikle Türk ve yabancı memurlara eşit davranılmamasından şikâyetçiydiler. Şirketin Türk memurlara “Siz biftek yemeye şampanya içmeye alışmamışsınız, ihtiyacınız azdır ekmek peynirle geçinebilirsiniz. Binaenaleyh tuvalet masrafınız yoktur. Avrupa memurları kadar maaşa müstahak değilsiniz” dediği ileri sürülüyordu¹⁰¹. Komite temsilcileri Genel Müdür Mösyö Huguenin’e defalarca başvurarak taleplerini bildirmiş olmalarına rağmen her seferinde reddedilmişlerdi. 13 Eylül’de komite temsilcileri son kez Genel Müdür’e başvurdu, Mösyö Huguenin temsilcileri kabul ederek Deutsche Bank Genel Müdürü’ne bu konuda gönderdiği telgrafa henüz cevap alamadığını, şimdilik

⁹⁹ Onur, **a.g.m.**, s. 284.

¹⁰⁰ Karakışla, **a.g.m.**, s. 192.

¹⁰¹ Tamer Erdoğan, II. Meşrutiyet’in İlk Yılı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 124.

yalnızca işçi gündeliklerine zam uygulamasına karar verildiğini söyledi. Taleplerine kesin bir cevap alamayan işçiler 14 Eylül sabahı greve başladılar¹⁰².

Grev özellikle Alman kamuoyu tarafından da ilgi ile takip ediliyordu. Alman gazeteleri, yaşanan sıkıntılı süreci gün gün gelişimini izlemekteydi. Berliner Tageblatt'ın İstanbul muhabiri, Anadolu demiryollarında işlerin gittikçe çetinleştiğini yazıyordu. Hattın "müstahdemin komitesi" Deutsche Bank ile Almanya'nın İstanbul'daki sefaretine ve Sadaret'e çektiği telgrafta her türlü taleplerinden şimdilik vazgeçtiklerini, sadece şirket müdürü Huguenin'in azlını istediklerini, bu taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda bütün hat boyunca greve gideceklerini bildiriyordu. Bu haber Almanları telaşlandırmış, bu tür davranışın ardında rakipleri İsviçrelilerin ve Fransızların bulunduğu kanısına varmışlardı. Bu arada Anadolu demiryolu grevi üzerine Berliner Tageblatt muhabiri Zaptiye Nazırı Sami Paşa'dan şu beyanını almıştı:

*"Hükümet Haydarpaşa'ya asker gönderdi ve Üsküdar Mutasarrıfına huzur ve asayişin muhafazasına ihtimam etmesini emretti. Hükümet nizama mugayir ahvale müsaade edemez ve Türkiye'de yalnız bir müsafirlik hakkı bulunan hattın ecnebi müstahdemleri tatil-i eşgal için tahrikat icraatı veya bu tahrikata iştirak ettikleri takdirde o hakkı kaybedecekleri hususunda ecnebi sefaretlerle itilaf peyda etmiştir. Hherhalde tatil-i eşgal devlet hazinesinden ödenmesi icab eden teminat akçesinin yükselmesine sebep olabileceğinden hükümet-i sen'iyeye için dahi muzırdır. Ve bu sebeple bilcümle kanuni vesaitle bunun men'i lazımdır."*¹⁰³

Grev, Haydarpaşa-Ankara-Eskişehir-Konya, Konya-Bulgurlu hatlarıyla bu hatların bütün şubelerinde çalışan işçi ve memurları kapsıyordu. Şirket çalışanları sabah işi bıraktılar ve bir bando alay oluşturarak ellerinde bayraklarla bir bando eşliğinde Haydarpaşa Kadıköy civarında yürüyüş yaptılar. 15 Eylül'de şirket memurları ve çalışanlarının umumi vekili Avukat Adil Bey yanında bir kişi ile birlikte Sadrazam Kamil Paşa ile görüştü. Görüşmede Mösyö Huguenin de hazır bulundu. Sadrazam Kamil Paşa Adil Bey'e şirket çalışanlarının haklarını korumayı vaat ederken ve Mösyö Huguenin'de ücretlerin gereken miktarda arttırılacağını açıkladı ancak diğer talepler konusunda bir sonuç alınamadı. 16 Eylül'de Zaptiye

¹⁰² Yıldırım, a.g.e., s. 298.

¹⁰³ Toprak, a.g.e., s. 90.

Nazırı Sami Paşa, Mösyö Huguenin ile görüştü. Mösyö Huguenin geç vakte kadar süren görüşme sonucunda talepleri saat bir buçukta memurlara bildirildi ve devlet ile aralarında bir itilafname imzalandı¹⁰⁴. 18 Eylül sabahından itibaren de trenler düzenli olarak çalışmaya başladı¹⁰⁵.

13-14 Ağustos'ta tramvay çalışanları grev yaptıklarından İstanbul'da tramvaylar çalışmadı¹⁰⁶. Tramvay işçileri maaşlarının arttırılmasını ve Kumpanya Direktörü'nün görevden alınmasını istiyorlardı ancak istekleri ilk planda kabul edilmemişse de Dahiliye Nezareti konuya eğilerek, gereğinin yapılmasını gerektiğini belirtmiştir¹⁰⁷. Bunun üzerine Doktor Rıza Tevfik ve Selim Sırrı Beyler grevcilerle görüşerek aracılık yapacaklarını ve meseleyi halledeceklerini söylediler ve iki gün süre istediler. Kumpanya Direktörü Muavini ile ilgili görüşmelere başlanması üzerine işçiler işbaşı yaptılar ve tramvaylar işlemeye başladı.

3. 1. 3. Denizcilik Sektörü İşçi Grevleri

Bahriye Nezareti'ne bağlı Tersane-i Amire ve İdare-i Mahsusa, gerek meşrutiyetten önce gerekse sonra ödenmeyen ücretler nedeniyle sık sık iş bırakmanın gerçekleştirildiği işletmelerdi. İşçi eylemleri açısından öne çıkan bu iki kurumda, meşrutiyetin ilanından çok kısa bir süre sonra da çalışanlar içeride kalan ücretleri nedeniyle grev yapmıştı. 3.000 lira civarında ücret alacağı olan İdare-i Mahsusa Meclis Rejimi de rehin aldıkları olaylı grevlerinden sonra, anlaşmazlığın sonlandırılmaması nedeniyle 31 Temmuz'da da iş bırakmış, ancak bu grevleri sadece birkaç saat sürmüştü¹⁰⁸.

12 Ağustos'ta vapur işçileri de greve gittiler. Vapur işçilerinin talepleri arasında ücretlerinin arttırılması, iş saatlerinin azaltılması ve gece çalıştıkları takdirde iki kat ücret ödenmesi yer alıyordu. İşbaşı yapmaya ikna etmek için işçilere nasihatte bulunuldu. Bunun üzerine eski ücretlerle çalışmayı kabul etmeyen işçiler, deniz acentelerine üç gün süre verdiler ve üç gün boyunca şehrin huzurunu bozmamak için ücretsiz hizmet vermeyi taahhüt ettiler. İşçiler grev dışında diğer yasal yollarda da haklarını aramaya çalışıyorlardı. 13 Ağustos'ta Haliç vapur işçileri

¹⁰⁴ BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, Dosya No. 3399.

¹⁰⁵ Sencer, **a.g.e.**, s. 189.

¹⁰⁶ Karabıyık, **a.g.e.**, s. 174.

¹⁰⁷ BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, Dosya No. 1275.

¹⁰⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 254. Güzel, **a.g.m.**, s. 811.

emeklilik için kendi sandıklarında biriktirdikleri bin liradan fazla paranın Haliç Vapurları Nazırı tarafından gasp edildiğini ileri sürerek Adliye Nezareti'ne başvurdular ve nazır hakkında dava açtılar¹⁰⁹.

Denizcilik sektörünün İstanbul'da faaliyet gösteren bir diğer kurumu olan Şirket-i Hayriye işçileri de 1908 grev dalgasına katılmıştı. İşçiler ilki 24 Eylül'de¹¹⁰ ikincisi ise Ekim ayının başında olmak üzere 2 kez grev yapmıştı. İkinci grev, tarafların müzakereleri sonucu anlaşmayla sorunsuz bitmişti¹¹¹.

3. 2. Avusturya Boykotu

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden hemen bir gün sonra, 6 Ekim'de, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı. Bosna-Hersek, Berlin Antlaşması ile yönetilmek üzere Avusturya-Macaristan'a verilmişti ancak hukuken Osmanlı egemenliği altında bulunuyordu. Bosna Hersek, Avusturya için hem kendisine Balkanlar'da üstün bir konum kazandıracak şekilde Adriyatik Denizi'ne çıkış sağlaması, hem de Slav yayılmacılığına karşı bir engel oluşturması açısından önemliydi. Dolayısıyla Avusturya'nın çıkarları, Berlin Antlaşması'nın kendisine sağladığı Bosna-Hersek üzerindeki geçici kontrol hakkını kalıcı duruma getirmeyi gerektiriyordu. Avusturya Hükümeti, Bosna-Hersek'i ilhak etmesine karşılık olarak Yeni Pazar Sancağı'ndaki işgaline son vereceğini açıkladı.

Ekim 1908'de başlayıp 1909 Şubat sonuna kadar yaklaşık 5 ay süren Avusturya boykotu, bu ülke menşeli mal ve ürünlerin alınıp satılmaması ve hamallar tarafından limanlarda taşınmaması şeklinde gelişen oldukça ses getirici bir eylem olmuştu. Boykot ilk olarak Selanikli tüccarların Avusturya fabrikalarına telgraf çekerek daha önce sipariş ettikleri malları almayacaklarını bildirmeleriyle 7 Ekim'de İstanbul'da başlamıştı¹¹². Kısa süre içerisinde halkın da büyük bir güç olarak katıldığı bu hareket, son derece etkili bir tepkiye dönüştü. Hüseyin Cahid'in 9 Ekim'de Tanin'de yayınlanan "Avusturya Emtiasını Almayınız" başlıklı yazısında boykot çağrısında bulunması ile de basın, tepkinin niteliğinin artmasında büyük bir

¹⁰⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 78.

¹¹⁰ "Şirket-i Hayriye a'melesi dün terk-i eşgal ederek...", Tanin, 12 Eylül 1324.

¹¹¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 255.

¹¹² Mehmet Emin İlhan, "İzmir'de Avusturya Boykotajı", **Tarih ve Toplum**, C. 27, S. 161, 1997, s.s. 19-24.

rol oynadı¹¹³. Halk önce Avusturya mağazalarından alışveriş yapmayı kesti. Daha sonra İstanbul'daki tüm hamal ve vapurlara kömür taşıyan işçiler Yağkapanı'nda toplanarak Avusturya gemileri için çalışmamayı kararlaştırdı¹¹⁴. 10 Ekim'de yine Tanin gazetesinde “Avusturya Vapurlarına Binmeyiniz” çağrısı yapılıyordu¹¹⁵. Yazıda, Avusturyalıların Osmanlı Devleti'ne ve meşrutiyet idaresine karşı gösterdikleri haksızlıklara ve saldırılara karşılık Avusturya mallarına karşı başlatılan boykota halkın geniş ölçüde katıldığı açıklanıyordu. Ancak bunun yeterli olmadığı ifade ediliyor; halk Avusturya vapurlarına binmemeye, hatta Osmanlı Devleti limanlarında iş yaparak Osmanlı Devleti parasıyla zenginleşmiş Avusturya vapur şirketlerine bu tarihten itibaren en ufak bir sandığın dahi verilmemesi gerektiğine dair toplumu organize etmeye çalışıyordu.

Boykot, Avusturya ticareti üzerinde etkisini gösterdi. Avusturyalıların sahibi oldukları mağaza ve dükkânların isimleri gazete ve dergilerde teşhir edilmekte, Avusturya'dan ithal edilen başlıca mallar kamuoyuna ayrıntılı bir şekilde duyuruluyordu. Avusturya'dan ithal edilen malların başında, gündelik hayatın merkezinde yer alan fes geliyordu. Avusturya malı fes giyen tüketiciler sokaklarda meydanlarda feslerinin başlarından alınarak yerlerde paralanmasını seyretmek durumunda kalıyorlardı¹¹⁶.

“Bozuk”, “çürük”, “kirli” gibi sıfatlarla nitelenen Avusturya mallarının boykotu, yerli sanayi ve özellikle de fes sanayiinin kurulmasına ilişkin fikirlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Osmanlıların giydiği feslerin büyük kısmı Avusturya tarafından üretiliyordu. Fes üreten Hereke Fabrikası bütün ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. 12 Ekim'de Tanin'de yayınlanan “Yeni Fesler” başlıklı yazıda bu duruma bir çare öneriliyor, “tepe” usulüyle dönülerek yapılmış arakiyeler ve külahların fes biçiminde üretilerek kalıba çekilmesiyle çok güzel bir milli başlık elde edileceği ileri sürülüyordu. Ayrıca yeni feslerin gayet ucuz olduğu, artık fes ticareti yüzünden Avusturya'ya milyonlarca kuruş vergi verilmeyeceği açıklanıyordu¹¹⁷.

¹¹³ Tanin, 26 Eylül 1324., Mehmet Emin Elmacı, “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, **Kebikeç**, S. 5, 1997, s. 157.

¹¹⁴ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 200.

¹¹⁵ Tanin, 27 Eylül 1324.

¹¹⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 131.

¹¹⁷ Tanin, 29 Eylül 1324.

Meşrutiyet basını, liman çalışanlarından Avusturya menşeli ürünlere karşı durmalarını da istemekteydi¹¹⁸. Bu doğrultuda da limanda çalışan işçiler Lloyd Kumpanyası'na ait gemilerden ilk aşamada mal taşımayı kabul etmemişlerdir. Bu hareket ile boykotaj önemli bir organize harekete dönüşerek, basın ve kamuoyu ile birlikte hareket eden bir yapıya dönüşmüştür. Liman işçilerinin bu hareketi, Avusturya-Macaristan Ticaret Odası'nın, Osmanlı Hükümeti'ne işçilerin tekrar işlerini eskisi gibi yapmaları gerektiği konusunda ve boykotun hemen bitmesi hususunda ısrarcı olmaya itti. Çünkü işçilerin bu hareketi Lloyd firmasını da son derece zorlamaktaydı¹¹⁹. 3 Kasım'da boykotu daha güçlü bir noktaya getirmek için de İstanbul Boykot Sendikası ve İktisadi Harp Cemiyeti de Avusturyalı tüccarlar ile iş ilişkisinde olanların isimlerini ortaya çıkarıyor, boykotun arkasında tüccarlara da çalışma izni olarak ruhsat veriyordu. İstanbul Boykot Sendikası'nda gelişmeleri takip eden ve zaman zaman da yönlendiren Kibar Ali ve Ziya Balcı gibi İttihatçı tüccarlar da vardı¹²⁰. Bu kişiler, boykotun daha etkili bir hal alması için çalışmaktaydı.

Kasım ayı sonlarında ise sendikanın başarılı politikaları ve toplumu da organize etmesiyle birlikte Lloyd Kumpanyası artık kendi personelleri ile dahi limandan mal indiremeyecek bir hale gelmişti. Hamallar, Lloyd'a ait ürünlerin gümrük sahasına gelmesine karşı çıkıyor ve diğer bütün Avusturya menşeli deniz araçlarına yardımcı olmuyordu. Hamallar bu süreçte Osmanlı Devleti ile de iletişimde son derece duyarsızdı. Kâmil Paşa'nın yanına çıkmıyorlar ve hükümetin boykota dair herhangi bir müdahalesini kabul etmiyordu.

Kasım ayında ise farklı bir gelişme ortaya çıktı. Yerli rumlardan bazıları Lloyd gemisinden boşaltma yapmaya başlamıştı. Bu da liman işçileri tarafından oluşturulan kolektif bilincin bir anda parçalanmasına neden olabilecek bir hareketti. Bu yüzden yerli rumlar da boykotu yürüten sendikaya getirilerek yemin etmeye zorlandılar. Aralık ayı itibarıyla da Galata'da hamallar da sendikaya dâhil edildi. Böylelikle sendikanın üye sayısı bir anda 1.000'den 15.000'e çıkmıştı¹²¹.

Dönemin arşiv kayıtları incelendiğinde ise ilginç belgelere de rastlanılmaktadır. Avusturya'ya uygulanan boykotun şiddetinin gün geçtikçe

¹¹⁸ Y. Doğan Çetinkaya, 1908 Osmanlı Boykotu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 190.

¹¹⁹ Donald Quataert, Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş, Yurt Yayınları, Ankara, 1987, s.s. 105-106.

¹²⁰ A.g.e., s. 107.

¹²¹ A.g.e., s.s. 107-109.

ilerlediği dönemlerde, Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ndeki bu boykotu kırmak için bir harp gemisi gönderileceği konuşulmuş ve eğer böyle bir durumla karşılaşılırsa da İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında olarak Avusturya'ya karşı bir donanma göndereceğinin bahsi geçmektedir. Bu haberlerin ise aslı olmadığı kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır¹²².

Ekim 1908'de başlayan Avusturya boykotu, Şubat 1909'a kadar devam etmişti. Boykotaj Sendikası temsilcileri ve Mebus Dr. Rıza Tevfik Bey'in İstanbul ve Galata Gümrüklerine giderek hamallara boykotun sonlandırıldığını bildirmeleriyle birlikte, Tanin gazetesinin ifadesiyle "Osmanlıların ilk defa ve büyük bir başarıyla yürüttükleri bu iktisadi savaş" resmi olarak bitirilmişti. Bu başarıda en önemli pay, hamal, mavnacı ve kayıkçı gibi liman çalışanlarına aitti. Tevfik Bey de boykotun sonlandırılmasıyla ilgili halka yaptığı konuşmasında "eyleme vatanperver şekilde katılan hamal, mavnacı ve kayıkçıları özellikle alkışladığını" belirterek çalışanların hakkını teslim etmişti¹²³.

3. 3. 1909 Grevleri

1909 yılında yaşanan grevlerin, geçen beş aylık sürece göre çok daha düşük bir seviyede olsa bile yine de etkisini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Genellikle 1908 yılında başlamış olan ve kısa süreliğine grev hareketinde anlaşmaya varıldığı gözlemlenmiş olan bu hareketlerin devamının yaşandığı 1909 yılı grevlerinden biri ekmek işçileri arasında yaşanmıştır.

1908 yazından sonra 1909'un hem Ocak¹²⁴, hem de Şubat¹²⁵ ayında ücret anlaşmazlığı nedeniyle grevler yapılmıştı. Son grev, işçi ücretlerinin arttırılmasına dair bir sözleşme imzalanmasıyla sonuçlanmıştı. Ancak alınan kararlara bazı fırın sahiplerinin yine uymamakta ısrar etmesi, fırın işçilerinin bir kısmının da ücret zamlarından bir türlü memnun olmaması gibi nedenlerle, ekmek işçilerinin eylemleri 1909 yılında da sonlandırılmayacaktı.

Mavnacılar da sürekli olarak isteklerini gündeme getirmekteydi. Ocak ayında İkdam gazetesinde yer alan bir habere göre "*mavnacılar mavnaların artık daha*

¹²² BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, Dosya No. 2672.

¹²³ Tanin, 14 Şubat 1324.

¹²⁴ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 240.

¹²⁵ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 270.

*büyük olduğu gerekçesiyle mavnalar için günlük 40, salapuryalar için günlük 25 kuruş zam istiyorlardı*¹²⁶. Gazete bu fiyatları fazla olarak değerlendirse de mavnacıların isteklerinin dikkate alınmasını önermekteydi. Ayrıca mavnacılar isteklerini anayasal çerçevede yasallaştırıyordu. Şubat ayında Yağ Kapanı İskelesi mavnacıları Meşrutiyet'in de ilanı ile birlikte diğer yabancı mavnacılar ile kendilerinin de aynı haklar doğrultusunda çalışmasını ve Fatih döneminden beri süre gelen haklarının geri verilmesini istiyorlardı¹²⁷. Bir de mavnacılar basında çıkan boykotu kendi çıkar stratejileri doğrultusunda kullandıkları iddiasını da kabul etmemekteydi. Bu da bize dönem içerisinde ki işçi sınıfı ve basın ne kadar iç içe olduğunu ve anayasal hakların arandığını göstermektedir.

1 Mart'ta¹²⁸ İdare-i Mahsusa çalışanları Babıali önünde gösteri yaptılar. Gösterinin nedeni beş günden beri Şirket-i Hayriye'nin Adalar hattında seferlere başlamış olmasıydı. İdare-i Mahsusa çalışanları bu yüzden kendilerinin sefalet düşüklerinin ileri sürüyorlardı. Göstericiler sadrazamla görüşmek üzere bir heyet göndererek akşamdan itibaren Şirket-i Hayriye vapurlarının Adalar hattındaki seferlerine son vermesini talep ettiler. Bu görüşmenin ardından durum hakkında sadaret tarafından Bahriye Nezareti'ne bilgi verildi. Bahriye Nezareti'nden gönderilecek bir heyetle İdare-i Mahsusa vapurlarından kullanılabilir durumda olanların ayrılması ve işletilmesi, zaten Mayıs sonuna kadar İdare-i Mahsusa için vapurlarından kullanılabilir durumda olanların ayrılması ve işletilmesi, zaten Mayıs sonuna kadar İdare-i Mahsusa için vapurlar tedarik edileceği ve o zamana kadar herkesin maaşının ödeneceği bildirildi. İşçiler bu koşulları kabul etmeyerek dağılmamakta ısrar ettiler ve olay çıkardılar. Bunun üzerine Zaptiye Nezareti'ne haber verildi. Zaptiye Nezareti tarafından gönderilen polis ve askerler toplananları dağıtmayı başaramadılar. Göstericiler ancak Babıali'yi korumakla görevli görevli askerlerin silahla müdahale etmeleri üzerine dağıldılar. Göstericilerden bazıları Hilal Matbaası'nın aşağısında yine toplandılar. Aralarından üç kişinin tutuklanmasıyla, diğerleri “Arkadaşlarımızı isteriz” diye bağırarak direndiler. Askerler kalabalığı yine

¹²⁶ Umut Karabulut, Ömer Faruk Özkul, “II. Meşrutiyet'in İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri”, **Belgi**, S. 14, 2017, s. 575.

¹²⁷ Çetinkaya, **a.g.e.**, s.s. 209-210.

¹²⁸ Tanin, “Dünkü Nümayiş”, 17 Şubat 1324.

dağıttı ve bu sefer olay çıkmasını önlemek için göstericileri Bahçekapısı'na kadar takip etti. Olaylar sırasında göstericilerden yaralananlar oldu¹²⁹.

İstanbul ve Galata rıhtımlarında çalışan ve Rıhtım Şirketi ile ücretler yüzünden sorun yaşayan 40 civarındaki gümrük hamalı da her iki rıhtımda grev başlatmıştı¹³⁰.

3. 4. Yunanistan Boykotu

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak haberi Girit'e ulaşınca, Girit Hristiyanları da hareket etme kararı aldı. Kandiye'de toplanan Giritliler, 6 Ekim günü Girit'in Yunanistan'a katıldığını duyurdular¹³¹. Kısa bir süre sonra da Girit Meclisi toplanarak, Yunan idaresinin kurulmasına kadar geçen süreçte adayı yönetmek üzere 6 kişilik bir yönetim komitesi kurdu ve bir süre sonra da Yunan anayasasını kabul etti¹³². Osmanlı Devleti, Girit Meclisi'nin kararını protesto etti ve ilhakı tanımadığını bildirdi. İstanbul'da Girit'in ilhak kararı ve Yunanistan aleyhine birçok gösteri yapıldı. Girit'in kararını tanıyan Yunanistan büyük devletlere başvurarak ilhak kararını tanımalarını istedi. Ancak kendi askeri işgalleri altında bulunan bir adanın başka bir ilhakı hoş görmeyen ve Osmanlı Devleti'nin yeni bir parçalanma aşamasına girmesinden çekinen büyük devletler Giritlilerin ilhak kararını tanımadılar. Büyük devletlerin bu tutumu karşısında Yunanistan da ilhak tanımadığını açıklamak zorunda kaldı¹³³.

Siyasi gelişmeler bu doğrultuda gitmişken iç politikada da kamuoyu Yunanistan'a tepkisini birçok kez göstermiştir. Avusturya İmparatorluğu'na karşı yapılan boykotta en ön sırada yer alan hamal, mavnacı ve salapuryacı gibi çalışanlar, Yunanistan'ın Girit'in ilhak etmesinden kaynaklanan öfke ve beraberindeki iktisadi savaşta da önemli roller üstlenmişti. Bu çalışanlar, yapılacak boykottan Osmanlı tüccar ve vatandaşlarının olumsuz etkilenmemesi için de tedbir alarak, boykotu başlatmadan 8 gün önce bir duyuru yapmıştı. Duyuruda, 8 gün içinde Yunan bandıralı vapur ve gemilere karşı şiddetli bir boykot başlatacakları bildirilene, bunlarla iş yapan, ticari bağlantısı olan tüm tüccarların şimdiden tedbir alınması

¹²⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 268.

¹³⁰ Tanin, "Gümrük Hamallarının Tatil-i Eşgali", 7 Mart 1325.

¹³¹ Akşin, **a.g.e.**, s. 152.

¹³² Karal, **a.g.e.**, s. 232.

¹³³ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 135.

istenmişti¹³⁴. Gösterilen boykot ve mitinglerden de etkilenen Yunan tebaası bazı bölgelerde dükkanlarını kapatmıştır¹³⁵.

İstanbul'da ise boykotaj eylemlerini, Dersaadet Boykotaj Heyeti-Dersaadet Harb-i İktisadi Heyeti yönlendirmekteydi. Bu heyetler basından yararlanarak ve toplantılar yoluyla halk arasında boykotun yayılmasını temine çalışırken, hamal başlarına çektikleri telgraflarla da boykotu organize etmişti¹³⁶.

Boykot resmi olarak 1911 yılında bitirilmişse de, halk ve işçilerin eylemi sonraki yıllara da yaydıkları görülmekteydi. 1912 yılının başlarında İzmir, Çanakkale ve Ayvalık gibi çeşitli bölgelerde boykot devam ediyordu. Ayvalık'ta, Yunan tebaasından olan Trikopi'nin çiftliğinde zeytin ve diğer mahsullerin toplanması zamanı geldiğinde boykot nedeniyle işçiler çalışmayı reddetmiş, çalışmayı kabul eden işçilerse engellenmişti. Boykotun başlamasının ardından yaklaşık 3 sene geçmiş olduğu düşünülürse, eylemlerin halk ve işçilerin gözünde söz konusu ülkelere karşı doğal bir davranış şekli haline dönüşmekte olduğu anlaşılmaktadır¹³⁷.

¹³⁴ Tanin, 26 Temmuz 1325.

¹³⁵ BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı, Dosya No. 330.

¹³⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 203.

¹³⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 204.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TATİL-İ EŞGAL KANUNU ve CEMİYETLER KANUNU

4. 1. Tatil-i Eşgal Kanunu

4. 1. 1. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun Önemi

İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde, "adalet, müsavat, uhuvvet" sloganları sayıları 250.000'i bulan işçileri derinden etkilemiş ve imparatorlukta işçi birikiminin bulunduğu yerlerde ardı ardına grevler yapılmaya başlanmıştı. Bu grevler temelde ağır ve yıpratıcı çalışma koşullarına karşı yıllardır birikmiş tepkilerin açığa vurulması anlamını taşıyordu.

Grevlerden zarar gören yabancı sermayedarlar Osmanlı yöneticilerine yasal düzenlemelerin bir an evvel çözümü için baskı yapmaya başlamışlardı. 1908'in Ekim'ine gelindiğinde toplam 103 grev yapılmıştı. Yabancı sermayedarların baskısı o kadar şiddetli idi ki çok acil bir düzenleme yapmak artık kaçınılmaz hale gelmişti. Bu işi Leh kökenli Fransız vatandaşı Kont Leon Ostorog üstlenerek, bir metin hazırladı. Henüz Meclis-i Mebusan toplanmamışken hükümet Kanun-ı Esasi'nin 36. maddesine dayanarak 8 Ekim 1908¹³⁸ tarihinde Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ı kabul etti¹³⁹.

Bu kanun, Osmanlı Devleti'ndeki çalışma ilişkileri tarihinde, toplu iş ilişkileri konusunda, net düzenlemeler yapan ilk kanundur¹⁴⁰. Tatil-i Eşgal Kanunu, bununla birlikte, içeriği incelendiğinde de, Osmanlı Devleti'nde, iş, işçi, işçi hakları alanında herhangi bir yapılanmaya gidilmemiş ana konular üstünde önemli kararlar getirmiştir. Bu hükümler arasında; sendikalar, işçi ve işveren arasında yaşanan sıkıntılar üzerine bir uzlaşma süreci ve grev olgusu da bulunmaktadır.

¹³⁸ Akşin, **a.g.e.**, s. 164., M. Şehmus Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi, İmge Kitabevi, Ankara, 2016, s. 69.

¹³⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁴⁰ Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 270.

4. 1. 2. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun Kapsamı

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun kapsamıyla ilgili olarak ilk söylenmesi gereken, kanunun hem işçileri, hem de işverenleri kapsadığıdır. Dolayısıyla bu kanun sadece işçilere, işçi sendikalarına ya da grevlere yönelik olarak hazırlanmış bir yasa değildi. İşverenler ve işveren sendikaları da yasanın kapsamındaydı. Kamuya yönelik hizmet sunan işletmelerdeki işçiler için olduğu kadar, işverenler de sendika şeklinde örgütlenmeleri, ya da iş uyuşmazlıklarındaki sorumluluk ve yetkileri açısından bu kanunda düzenlenen hükümlere göre hareket etmek mecburiyetindeydi¹⁴¹.

Yasa kapsamına, “umuma müteallik bir hizmet ile mükellef bulunan her nevi müessesat ile müstahdem in ve amele” yani “kamuya yönelik hizmet veren bu kuruluşlara çalışanlar” girmektedir. Kamuya yönelik hizmet veren bu kuruluşlara örnek olarak, yasanın ilk maddesinde “demiryolu, tramvay, liman, genel aydınlatma kuruluşları” gösterilmektedir¹⁴².

Kanun'un 8. maddesinde, “*kendi kapsamına giren kuruluşlarda sendika kurulmasını yasaklamaktadır*”. 8. madde ile bu kuruluşlarda sendika kuranlara ceza veren düzenlemeler de yapılmıştır. Tatil-i Eşgal Kanunu 11. maddesi ile de, “*yayınlandığı tarihten önce, kapsamına giren kuruluşlarda amele ve müstahdem ile sermayedarlar tarafından kurulan sendikaların da, yasanın yürürlüğe girmesi ile ortadan kalkacağı*” hükmünü getirmektedir¹⁴³. Böylelikle Tatil-i Eşgal Kanunu ile birlikte çalışma saatleri alanında, işçi ve işverenlerin birlikte sendikalar kurması yasaklanıyordu.

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun, hukuken tanıdığı grev özgürlüğünü, uygulamada ortadan kaldırabilecek bir sınırlama ise 10. madde ile getirilmiştir. Bu madde ile istikrarı sağlamak için gerektiği takdirde, kamu güçlerinin kullanılacağı, herhangi bir savaş durumunda hükümetin, işçilerin o süreçte ki var olan isteklerini bir süreliğine ertelemesi ya da incelemeyi kabul etmemesi gibi önemli kararlar alabileceğine dair bir düzenleme içermekteydi. Yasanın bu düzenlemelerinin, dönemin kendine özgü koşulları içinde düşünülmesi gerekir. Makal bu maddeyi ve süreç hakkında ki değerlendirmesinde de maddenin hiçbir şekilde kesin ölçüt

¹⁴¹ Karabıyık, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁴² Düstur, 2. Tertip, C. 1, s.s. 433-436., Makal, **a.g.e.**, s. 271., Toprak, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁴³ Sencer, **a.g.e.**, s. 199

içermediğini ve bu gibi kararlarda da yaratılan grev özgürlüğünün hangi koşullar altında var olabileceği hakkında şüphelerini dile getirmiştir¹⁴⁴.

4. 2. Cemiyetler Kanunu

1908 yılında meşrutiyetin ilanı ile birlikte sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda yaşanan hareketlenme sonrası kısa sürede çok sayıda cemiyet kurulmuştu. Ancak önceden öngörülemediği için devlet bu cemiyetleşme hareketine hazırlıksız yakalanmıştı. 1909'un hemen başında yayınlanan bir emirle, cemiyetler veya toplu gösterilerle ilgili herhangi bir kanuni düzenleme olmadığı için bu yöndeki taleplerin askıda tutulması, bir anlamda geçiştirilmesi yerel yönetimlere bildirilmişti¹⁴⁵.

Dönemin modern devletlerinde ise bu süreç kanunların yönlendirdiği şekilde işlemekteydi. Cemiyet kurulmadan önce gerekli şartların getirildiğine dair devlete müracaat edilir ve devlet kurumlarından geri dönüş beklenirdi. Meşrutiyet yönetimi ise o dönemde halk ve yönetim arasında oluşan iyi ilişkileri bozmak istemiyordu. Bu yüzden de böyle bir kanun çıkarmayı bir süre ertelemek zorunda kaldı. En nihayetinde ise kurulan ve niyetleri belli olmayan cemiyetlerin durumu kontrolden çıktığı anlaşıldığında bir kanun oluşturulmaya karar verilir.

16 Ağustos 1909 tarihinde de kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile cemiyetler ve benzeri örgütler tüzel bir temel kazanmıştır¹⁴⁶. Bundan sonra kurulacak olan cemiyetlerin idare merkezi İstanbul'da ise Dahiliye Nezareti'ne, taşrada ise yörenin en büyük mülkiye memuruna, cemiyetin unvanını, amacını, idare merkezini, yöneticilerinin isim, meslek ve ikametgâhlarını içeren bir beyanname verilecek, karşılığında bir geri dönüş alınacaktır. Ayrıca, beyannameye nizamnameden iki adet, cemiyetin resmî mührüyle tasdik edilmiş şekilde eklenecekti. Nizamnamede, idare heyetinde ya da ikametgâhlarda herhangi bir değişiklik derhal hükümete bildirilecekti¹⁴⁷.

Cemiyetler Kanunu, yukarıda bahsettiğimiz kontrolden çıkma durumunu engelleme görevini üstlenmekteydi. Dernek konutlarının, güvenlik güçlerine karşı her daim açık bulundurulması gibi kanun içerisinde yer alan maddeler tamamen

¹⁴⁴ Makal, **a.g.e.**, s. 275.

¹⁴⁵ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 341.

¹⁴⁶ Güzel, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁴⁷ Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 1985, s. 207.

devletin kontrol mekanizmasının arttırılmasına yönelik oluşturulmuştur. Bu ve bunun gibi diğer maddeler 1919 ve 1923 yıllarında yapılan değişikliklerle daha da genişletilecektir¹⁴⁸.

¹⁴⁸ Karabıyk, **a.g.e.**, s. 46.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilk dokuz ayına İstanbul'daki işçi olaylarını konu alan bu çalışmada ilk olarak meşrutiyete gidilen süreç ve bunu yaratan dinamikler üzerinde durulmuştur. Makedonya coğrafyasında ki hareketlilik, içeride birikmiş bir aydın birikimi ve diğer etmenlerle birlikte kabul edilen II. Meşrutiyet; dönemin basını, kutlamaları ve değişen idari yönetim ile son derece önemli bir süreci oluşturmaktadır.

Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti henüz Sanayi Devrimi'nin tam anlamıyla gerçekleştirememiş olsa da belli oranda bir işçi kitlesine de sahip bulunmaktaydı. Geleneksel el tezgahlarının yanında yeni yeni açılmaya başlamış olan fabrikalarda işçilere istihdam sağlanmaktaydı. Giderek büyüyen ve artık güçlü bir sınıfa temsil etmeye başlayan işçi sınıfının örgütlü bir yapıya geçmesi de önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. 20. yüzyılın başlarında artık geleneksel lonca örgütlenmesi önemini kaybetmekte bunun yerine yeni örgütlenme modelleri ortaya çıkmaktadır. II. Meşrutiyet sonrası da bu örgütlenmeler çok hızlı bir şekilde gelişim göstermiş ve işçileri organize etmekte önemli bir role sahip olmuşlardır. Yeni dönemin getirmiş olduğu kişi hak ve özgürlükleri ile de geniş bir hareket alanı kazanan bu örgütlenmeler ile meşrutiyet yönetimi sık sık karşı karşıya gelmişlerdir.

İncelediğimiz şehir olan İstanbul özelinde yukarıda ki süreç işlemiş gibi gözükse de taşra da ki değişim çok daha sancılı olmuştur. İstanbul'da etkisini yitiren lonca örgütlenmesi sonrası hızlı bir şekilde dönüşüm yaşayarak modern işçi örgütlerine yani sendikalarla bütünleşen işçilerin aksine taşrada çalışan işçilerin durumu ise son derece sıkıntılıdır. Örgütlenmeden uzak bir şekilde iş hayatına devam eden taşra işçileri, grev gibi, maaşlarına zam talebi gibi isteklerini organize bir biçimde işverene iletememiş ve böylelikle de sürekli geri planda kalmıştır.

Çalışmada yer verilmemiş olsa da dönemin önemli fikir akımlarından olan sosyalizm işçiler üzerinde son derece etkili olmuştur. Devletin, Rumeli topraklarında ki sosyalist örgütlenmeler o coğrafyada çalışan işçileri etkilemiştir. İşçi ücretlerinin artmasında, ekonomik dengelerin değişmesinde rol oynayan bu etki daha sonra

İstanbul ve onun gibi önemli derece ekonomik güç barındıran kentlerde de görülmüştür.

Bahsettiğimiz tüm bu değişkenler ve insan faktörü göz önüne alındığında bu çalışma, dönüşümlerin son derece keskin bir biçimde yaşandığı bir dönemi analiz etmeye çalışmaktadır. Olayların iç yüzü ve devlet tarafında nasıl karşılandığının incelenmesi için arşiv kayıtlarının bu ve bunun gibi çalışmalarda ana kaynak oluşturması gerekmektedir.

EKLER

EK 1: 1908 Grevleri¹⁴⁹

No	İşkolu	Kamu/ Özel Sektör	Tarih	İşletme/Şirket/İşyeri/İşçi Grubu	Grevci Sayısı
1	Gıda	Özel	Ağustos	İstanbul Reji İşçileri	-
2	Gıda	Özel	Eylül Sonu	İstanbul Reji İşçileri	-
3	Gıda	Özel	Ağustos Ortası	İstanbul Fırın İşçileri	7.000
4	Gıda	Özel	Ağustos Sonu	Üsküdar Fırın İşçileri	-
5	Gıda	Özel	23 Ağustos	Beyoğlu'nda Mina Adlı Fırıncının İşçileri	-
6	Gıda	Özel	Ağustos Sonu	İstanbul Fırın İşçileri	-
7	Gıda	Özel	16 Eylül- ?	İstanbul Fırın İşçileri	-
8	Gıda	Kamu	Eylül Ortası	Unkapanı Un Fabrikası İşçileri	-
9	Gıda	Özel	Eylül Ortası	Makarna Fabrikaları İşçileri	-
10	Gıda	Özel	18 Ağustos	Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi İşçileri	-
11	Demiryolu Taşımacılığı	Özel	25 Ağustos	Şark Demiryolları Sirkeci Fabrikası İşçileri	-
12	Demiryolu Taşımacılığı	Özel	25 Ağustos	Şark Demiryolları Yedikule Tamir	200

¹⁴⁹ Yıldırım, a.g.e., s. s. 359-364.

				Fabrikası İşçileri	
--	--	--	--	--------------------	--

No	İşkolu	Kamu/Özel Sektör	Tarih	İşletme/Şirket/İşyeri/İşçi Grubu	Grevci Sayısı
13	Demiryolu Taşımacılığı	Özel	18 Eylül-?	Şark Demiryolları Yedikule Tamir Fabrikası İşçileri	3.000
14	Demiryolu Taşımacılığı	Özel	18 Eylül-?	Şark Demiryolları Şirketi İstanbul İşçileri	-
15	Demiryolu Taşımacılığı	Özel	19 Eylül-?	Rumeli Demiryolları İşçileri Geneli	-
16	Demiryolu Taşımacılığı	Özel	14 Eylül- 19 Eylül	Anadolu Demiryolları Şirketi İşçileri	900
17	Demiryolu Taşımacılığı	Özel	14 Ağustos-?	İstanbul Tramvay Şirketi İşçileri	-
18	Demiryolu Taşımacılığı	Özel	15 Eylül-?	İstanbul Tramvay Şirketi İşçileri	-
19	Demiryolu Taşımacılığı	Özel	20 Aralık- ?	İstanbul Tramvay Şirketi Şişli İşçileri	-
20	Denizcilik	Kamu	21 Temmuz- ?	Tersane-i Amire İşçileri	-
21	Denizcilik	Kamu	21 Temmuz- ?	İdare-i Mahsusa İşçileri	-
22	Denizcilik	Kamu	31 Temmuz- ?	İdare-i Mahsusa İşçileri	-
23	Denizcilik	Kamu	24 Eylül-?	Şirket-i Hayriye Hasköy Fabrikası İşçileri	-
24	Denizcilik	Kamu	Ekim Baş	Şirket-i Hayriye İstanbul İşçileri	-

No	İşkolu	Kamu/Özel Sektör	Tarih	İşletme/Şirket/İşyeri/İşçi Grubu	Grevci Sayısı
25	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	12 Ağustos- 21 Ağustos	Galata Rıhtımı Hamalları	-
26	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	12 Ağustos- 21 Ağustos	Haydarpaşa Rıhtımı Hamalları	-
27	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	19 Ağustos	Ticari Eşya Taşıyan Gümrük Hamalları	-
28	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	20 Ağustos	İstanbul Hamal Rıhtımları	-
29	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	Ağustos Sonu	Yabancı Mallar ve Meyve Gümrüğü Hamalları	-
30	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	27 Ağustos-1 Eylül	Kadıköy ve Üsküdar Gaz Şirketi Kömür Hamal ve Mavnacıları	-
31	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	Eylül	İstanbul Hamalları	-
32	Tekstil	Özel	19 Ağustos-?	Kazlıçeşme'de Adı Belirlenemeyen Bir İplik Fabrikasının İşçileri	

No	İşkolu	Kamu/Özel	Tarih	İşletme/Şirket/İşyeri/İşçi	Grevci
----	--------	-----------	-------	----------------------------	--------

		Sektör		Grubu	Sayısı
33	Tekstil	Özel	2 Eylül-?	Nikolaidi'nin Debbağhanesindeki İşçiler	600
34	Tekstil	Özel	27 Eylül-?	Samatya'daki Yazmacı İşçileri	-
35	Tekstil	Kamu	24 Eylül-?	Feshane Fabrikası İşçileri	-
36	Tekstil	Kamu	Ekim	Fes ve Bez Fabrikaları İşçileri	-
37	Tekstil	Kamu	18 Ağustos-?	Yedikule İplik Fabrikası İşçileri	-
38	İnşaat	Özel	Eylül	Haydarpaşa Rıhtımı İnşaatı İşçileri	-
39	İnşaat	Özel	19 Eylül-?	Linardosi Çimento Fabrikası İşçileri	24
40	İnşaat	Özel	8 Ekim-?	Büyükdere Tuğla Fabrikası İşçileri	-
41	Basın Yayın ve Matbaacılık	Özel	5 Ağustos-?	Gazete Mürettepleri	-
42	Basın Yayın ve Matbaacılık	Özel	18 Ağustos-?	Berardo, Zeliç ve Manukyan Matbaaları İşçileri	-
43	Basın Yayın ve Matbaacılık	Özel	18 Ağustos	Galata'da Adı Belirlenemeyen Bir Matbaanın İşçileri	-
44	Basın Yayın ve Matbaacılık	Özel	17 Ağustos	Gazete Mürettepleri	-

No	İşkolu	Kamu/Özel	Tarih	İşletme/Şirket/İşyeri/İşçi	Grevci
----	--------	-----------	-------	----------------------------	--------

		Sektör		Grubu	Sayısı
45	Hizmetler	Özel	5 Kasım-?	Beyoğlu Garsonları	-
46	Hizmetler	Özel	Ekim	Pera Palace Oteli İşçileri	-
47	Hizmetler	Özel	20 Ekim- 22 Ekim	Pera Palace Oteli İşçileri	-
48	Hizmetler	Özel	27 Aralık- ?	Bakkal Çırakları	-
49	Hizmetler	Kamu	Ağustos	İstabl-1 Amire İşçileri	300
50	Hizmetler	Kamu	Ekim Baş1	İstanbul Belediyesi Temizlik İşçileri	-
51	Hizmetler	Özel	2 Ekim-?	Beyoğlu Lorer Ticarethanesi İşçileri	-
52	Hizmetler	Özel	Eylül	Orosdi-Back Ticarethanesi İşçileri	1.500
53	Hizmetler	Özel	Eylül	Au bon Marche Mağazaları İşçileri	-
54	Hizmetler	Özel	13 Ekim-?	Londra Birahanesi Garsonları	-
55	Hizmetler	Özel	14 Ekim-?	Tokatlıyan İşletmesi Garsonları	-
56	Hizmetler	Özel	16 Ekim-?	Yani Birahanesi Garsonları	-
57	Hizmetler	Özel	24 Ağustos-?	Paşabahçe Şişe Fabrikası İşçileri	-
58	Hizmetler	Özel	29 Eylül-?	Dökmeci İşçileri	-

EK 2: 1909 Grevleri¹⁵⁰

No	İşkolu	Kamu/Özel Sektör	Tarih	İşletme/Şirket/İşyeri/İşçi Grubu	Grevci Sayısı
1	Gıda	Özel	Ocak	Fırın İşçileri	-
2	Gıda	Özel	Şubat	Fırın İşçileri	-
3	Tekstil	Özel	Şubat	Yedikule Debbaglama İşçileri	-
4	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	Mart	Şark Şimendiferleri Hamalları	-
5	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	Mart	İstanbul Rıhtımı Hamalları	40
6	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	Mart	Galata Rıhtımı Hamalları	-
7	Rıhtım, Dok ve Antrepo	Özel	Mart	Yağkapanı, Unkapanı ve Hatap Kapısı İskele Mavnacıları	-
8	Denizcilik	Kamu	Mart	İdare-i Mahsusa İşçileri	-
9	Denizcilik	Kamu	Nisan	Tersane-i Amire İşçileri	-
10	İnşaat	Kamu	Nisan	Gümrük Binası İnşaatında Çalışan İşçiler	-

¹⁵⁰ Yıldırım, a.g.e., s.359-364.

آوستریا امتعهستی آلمایکز ا
دون شهر منك بعض محلا ریته آوستریا
امتهستی آلمایکز یولده اهالی به نصیحتی حاوی
ورقه لر یایدیدیرلر دینی ممنوتیله کورلمشدر . عموم
عثمانیلرک آوستریالیلر نه قدر دلگیر اولدقلری
بویله بر حرکت متفقانه ایله کوسترملری تمی
ایدرز . آوستریا امتعهسته قارشى یا اکنز استانبولده
دکل ممالک عثمانیه تک هر طرفنده عینی اثر نفرت
کوسترلمشدر .
ینه بمنوئا خیر آلدیغمز . کوره شهر مزده
بولان بویوک سلانیک تجار تخانه لرندن برچوغی
آوستریا قارقه لرینه ویردکلری سیارشلری کری
آلمشدر . حیثیورر سلانیکلی تجار لر منك
شو حرکتلریته امید ایدرز که سائر بویوک تجار لرده
اشترک ایده چکلر . آوستریادن بعدما برپارهلق
مال کتیر تمبه چکلر در . ذاتا کتیر آسه لرده کیسه
صاه چقلر ؟ حیثیتی ، حیثیتی بیان بر عثمانلی
قابل تصور میدر که بوندن سوکره اون یارهلق
بر آوستریامالی آلسون . فقط خلق هانکی مالک
اوستریاده یایدیقنی سیله من . اونک ایچون تجار
لر منك بو آرزوی عمومی به رعایت ایده رک آوستریا
ایله اولان مناسبات تجاریه لرینی کسه لرینی قطعیا
توصیه وتمی ایلرز .

¹⁵¹ Tanin, 26 Eylül 1324.

يکی فسـلر
 يکی ترکلره يکی فسـلر ا دون شهر من
 سوقاقلرنده طولاشانلر بردن بره يکی بر منظره
 قارشيدينده بولنه رق پک خوش بر صورتده
 متحیر اولمشـلردر . يکی فسـلر . . . اوت ،
 آوسترياليلرک مملکت مزه بوللادقلى چوروك ،
 مردار متاعلى المامغه عهد ايدن عثمانيلر
 باشلرنده کى فسـلردن قسم اعظامنک آوستريا
 مالی اولديغى اونوته مازلردى . هرکه قابريقه سنک
 بوتون عثمانلى الکانه فسـلر يتشديره بيله جک
 بر مکمليتى حازر اولماديني ده معلوم ايدى . بناءً
 عليه جابق بر چاره بولتمازسه اونفرت ايتديکمز
 آوستريامالارندن برينى باشمزک اوستنده طاشيمق
 ذلتنه قاتلانمق . بو حتمارته ده سس جيقه ارمامق
 ايجاب ايدم جکدى .

¹⁵² Tanin, 29 Eylül 1324.

دوئكى نمايش

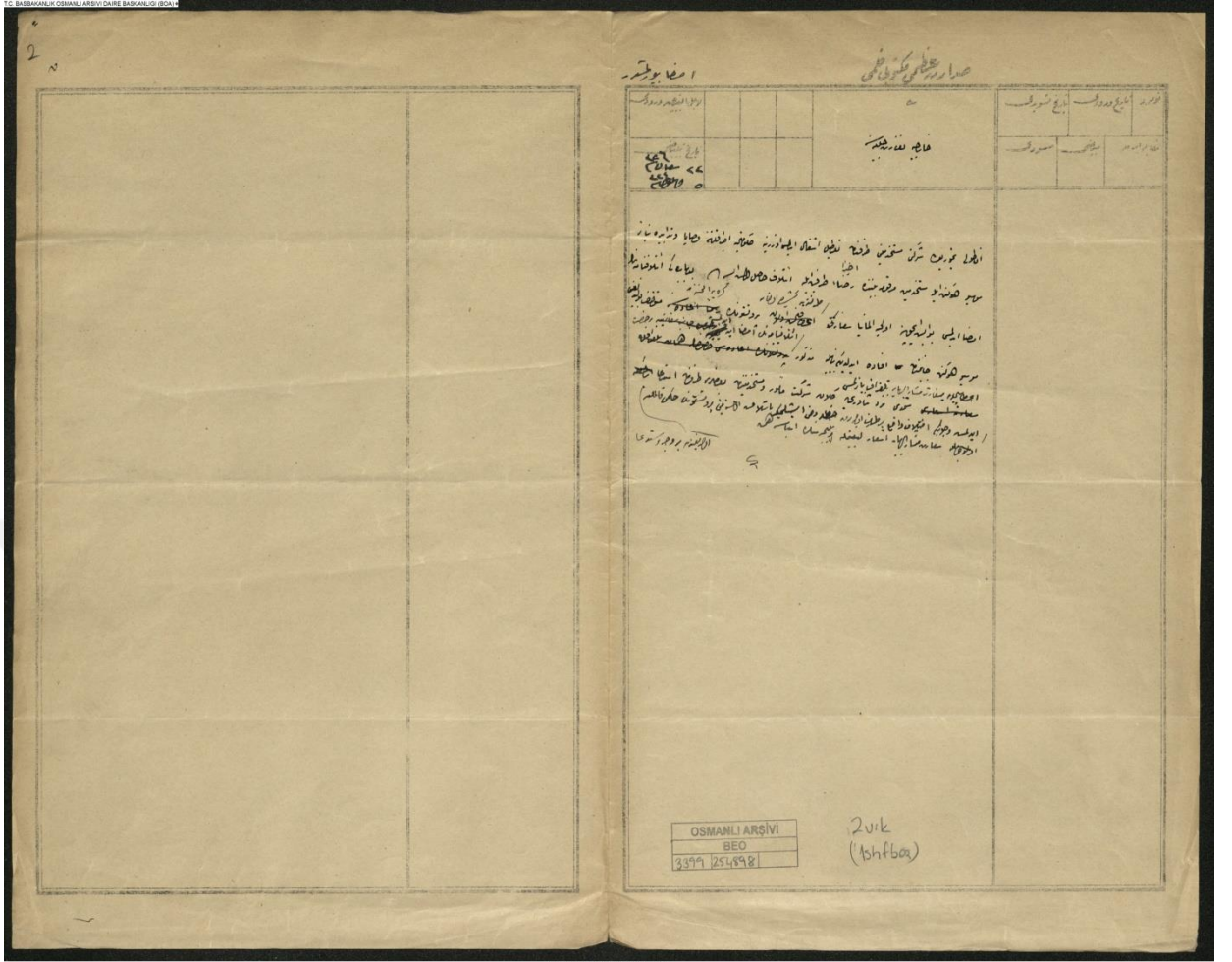
دوئى ادارۀ مخصوصه عمله و مستخدمينى
 اللرتده بايراقلى اولدينى حالده ساعت يدى به
 دوغرو باب على او كنه كله رك نمايشده بولمىش لردر.
 عمله و مستخدمين مذ كوره درت بش كوندن برى
 اطه لر جانبنه شركت خير به نك واپور ايشلتمسندن
 دولايى كنديلرينك دوچار سقالت اولدقلرندن
 بحث ايله ياغرىيورلردى . كيفيت صدر اعظم
 پاشايه عكس ايدنجه طلبلىرى نه اولدينى اكلاشلىق
 اوزره ايجلرندن اوچ درت كشى قبول ايدلمىش
 ويوقاروده يازديغمز وجهله بو آقشامدن اعتباراً
 شركت واپورلرينك اطه لر خطنه ايشاتلمه مسنى طلب
 ايتمىش لردر. صدارتدن ده بجز بيه نظارتنه همان معلومات
 ويريله رك نظارت مذ كوره دن كونديله جك هيئت
 ايله اداره واپورلرينك قابل استعمال اولنلرينك
 تفريقى ايله ايشلتديرلمسى و ذاتاً مائس نهايته
 قدر اداره نامنه واپورلر تدارك اولنه جنى
 واو زمانه قدرده جمله سنك معاشاتنك تسويه
 ايديله جكى بيلديرلمىشدر. بوتيلينى عمله و مستخدمين
 مذ كوره قبول ايتيه رك داغلامىش لر، قرياده ،
 كورولتويه باشلامىش لردر. صدارت سر ياورى

¹⁵³ Tanin, 17 Şubat 1324.

كمرڪ حمالرينك تعطيل اشغالی
 كمركلردن درسادات و غلطة جهتی ریختیم
 قومانییه سنه نفریق ایدلمش اولان قرق ایکی
 نفر حالدن اون ایکیستی قومانییا قبول ایتمدیکی
 کی متباقی اوتوزینه ده هر کون ایش کوسترمدیکی
 و جالیشدیرلدقلری کونلرده بونلره آنجق مقطوعاً
 اونر غروش اعطایا ایلدیکی جهتله قرق ایکی
 حالک جمله سیده ساتر حمالر کی کارلری آز
 ویا چوق اولسون کاملاً کندولرینه عاند اولق
 اوزره ریختمه استخدا اولملرنی استدعا
 ایتمشردی بومرا جمعک نتیجه پذیر اولمامسندن
 طولانی درسادات و بلادینته ده اسکله لرنده مقید
 حمالرك كافه سی دونکی کون چالشماسلر
 و کندیلرینه اجرای نصایح ایچون خواجه
 بیتاه اقدی ایله وان مبعوثی کمرکلره اهتمام
 قلمش ایسه ده ادعالرنده اصرار ایله کمرکلرده
 تعطیل معاملاتنه سبب اولمشلردر. کیفیت
 رسومات امینی رائف پانایه باتاقراف بیلدیلمش
 و مشار ایله ضیطیه نظارتنه تبلیغ کیفیت ایله
 معامله نك تعطیلدن وقایه سی توصیه ایتمشدر.

¹⁵⁴ Tanin, 7 Mart 1325.

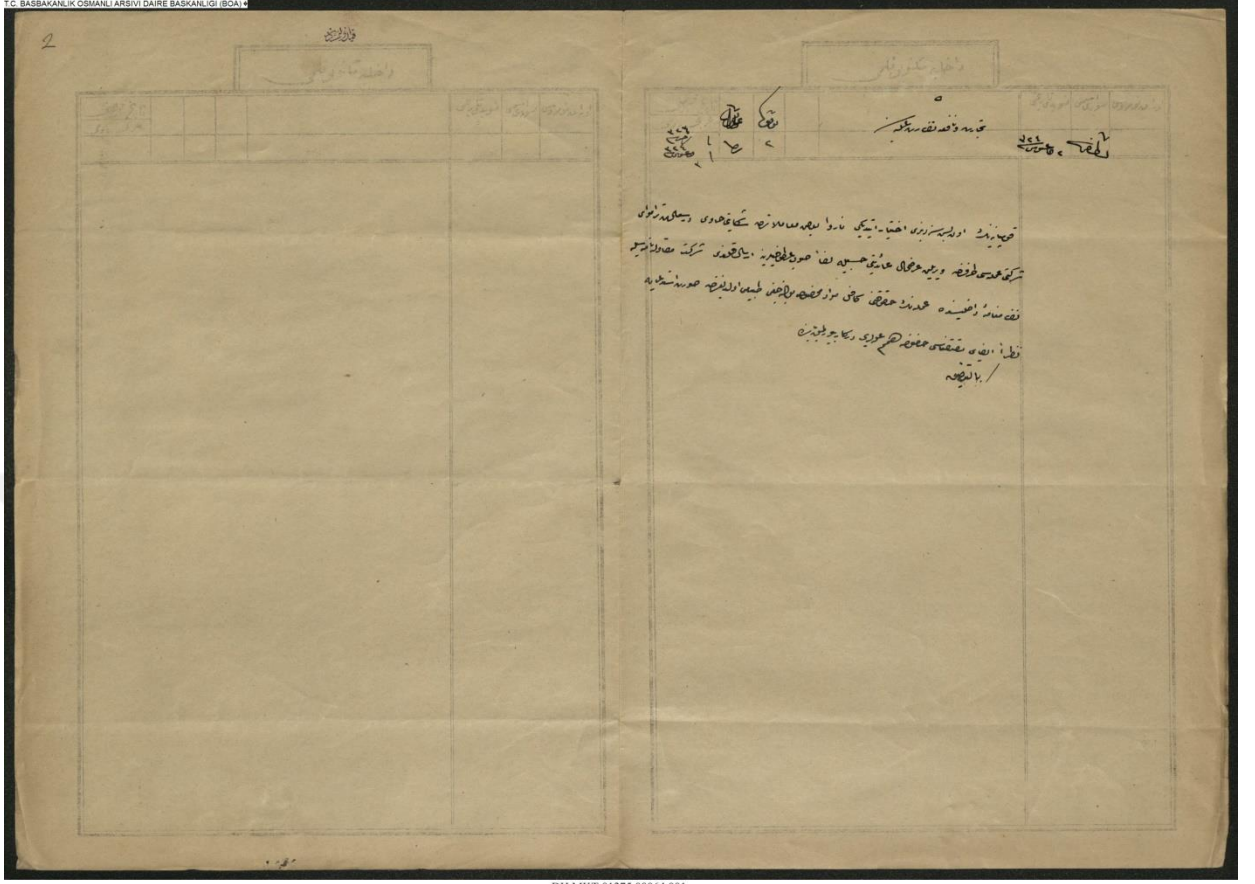
EK 7: Mösyö Huguenin İle Anlaşmaya Varılmasına Dair Arşiv Belgesi¹⁵⁵

BEO.003399.254898.001

¹⁵⁵ BOA, Bâb-1 Âli Evrak Odası, Dosya No. 3399.

EK 8: Tramvay Şirketi İşçilerine Uygulanan Haksızlıklara Karşı Nezaretçe Gereğinin Yapılmasına Dair Arşiv Belgesi¹⁵⁶

DH.MKT.01275.00064.001

¹⁵⁶ BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, Dosya No. 1275.

EK 9: Osmanlı Devleti'nde ki Boykotu Kırma İçin Avusturya Tarafından Harp Gemisi Sevk Olunacağı ve Buna Karşın İngiltere Hükümeti'nin Donanma

Göndereceğinin Aslı Olmadığına Dair Arşiv Belgesi¹⁵⁷

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

تذکره
تاریخ

مخبره		تاریخ		موضوع		محل		مقام		ملاحظات	
۲۹۱	موصول	۱۷	۱۲	موضوع	محل	مقام	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات
۱۷	موصول	۱۷	۱۲	موضوع	محل	مقام	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات
۱۷	موصول	۱۷	۱۲	موضوع	محل	مقام	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات
۱۷	موصول	۱۷	۱۲	موضوع	محل	مقام	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات

داخله نظاره حلیه

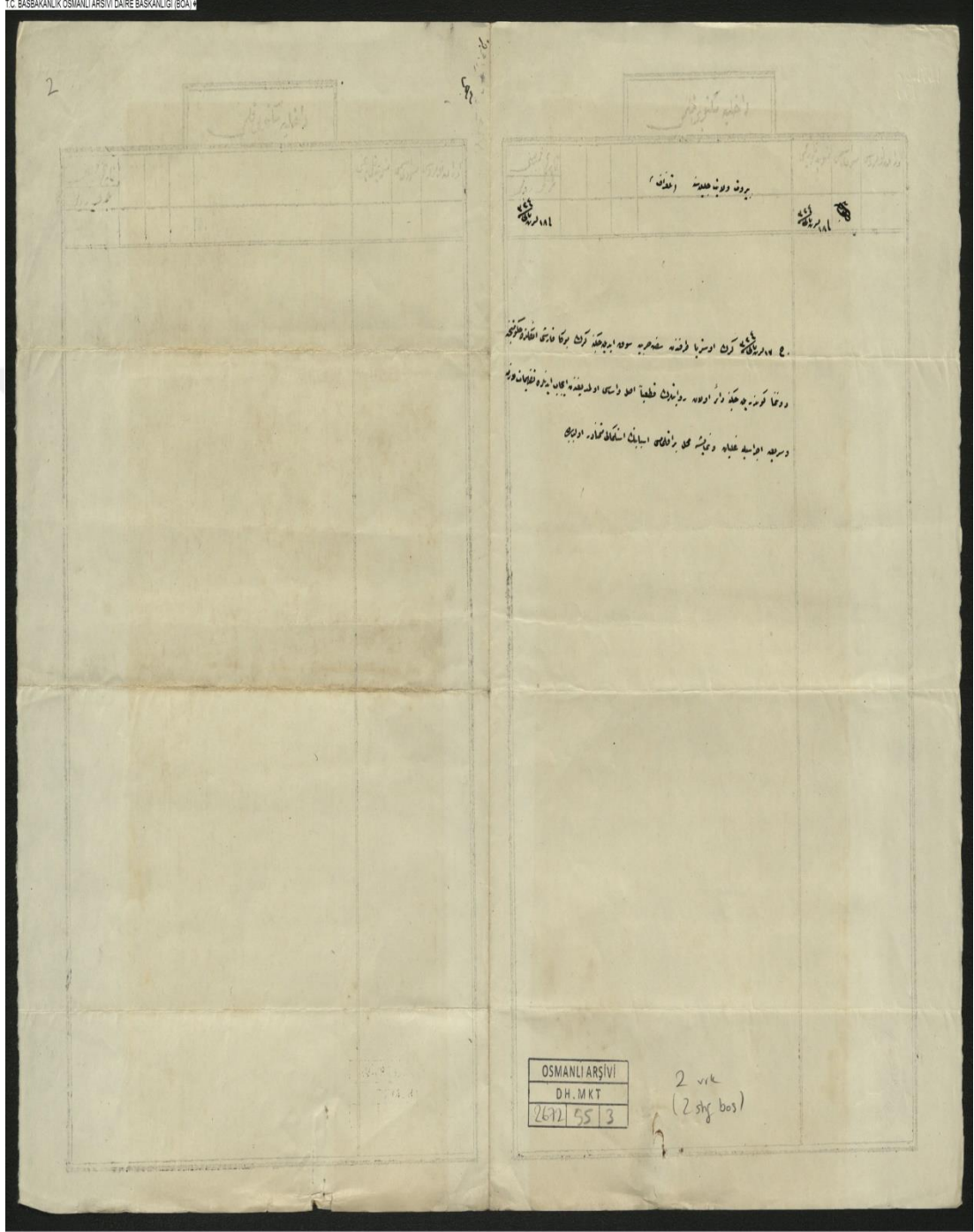
بولنده بیدرته کله به برائت تفارقه مصالح عثمانیه ده بولنده
 درام اولدنی صورتده حلیه و قید نی دیولنده
 استیلا تحلیس ماده کی تأمیه ایله جکی اوستیا قیدی
 طقنده باب کالی تبلیغ ایله کی بولنده ادرنه انکاره
 دولت شایه اوستیا دولت طقنده بولنده برقیده
 بولندنی تقدیه ده کتدیسه درنجا وقیده مصالح عثمانیه ده
 بولنده معامله نه درام تأمیه ایله جکی افاده
 ایله کی صدرج اولنه دیوهالده بیدرته اهالیس غلیات
 کلمه منی یاریه اوستیا به علیضده دانکاره دولت
 لسنده نمایه اجاس تیباتده بولنده جقدی موقدده
 بیدرته والیس
 ۱۷
 نظم

DH.MKT 2672/55

DH.MKT.02672.00055.001

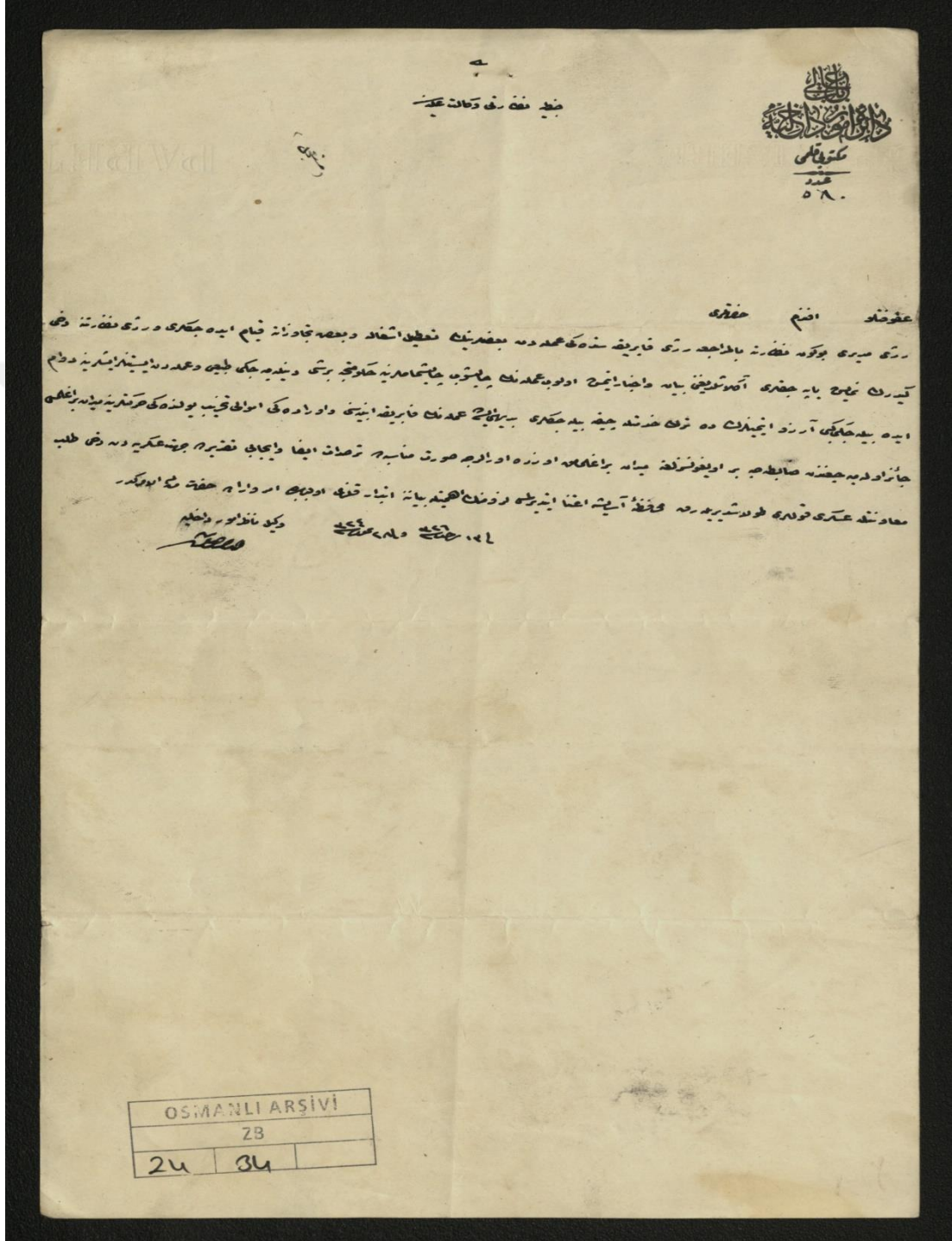
¹⁵⁷ BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, Dosya No. 2672.

EK 10: Osmanlı Devleti'nde ki Boykotu Kırma İçin Avusturya Tarafından Harp Gemisi Sevk Olunacağı ve Buna Karşın İngiltere Hükümeti'nin Donanma Gündereceğinin Aslı Olmadığına Dair Arşiv Belgesi¹⁵⁸

¹⁵⁸ BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî, Dosya No. 2672.

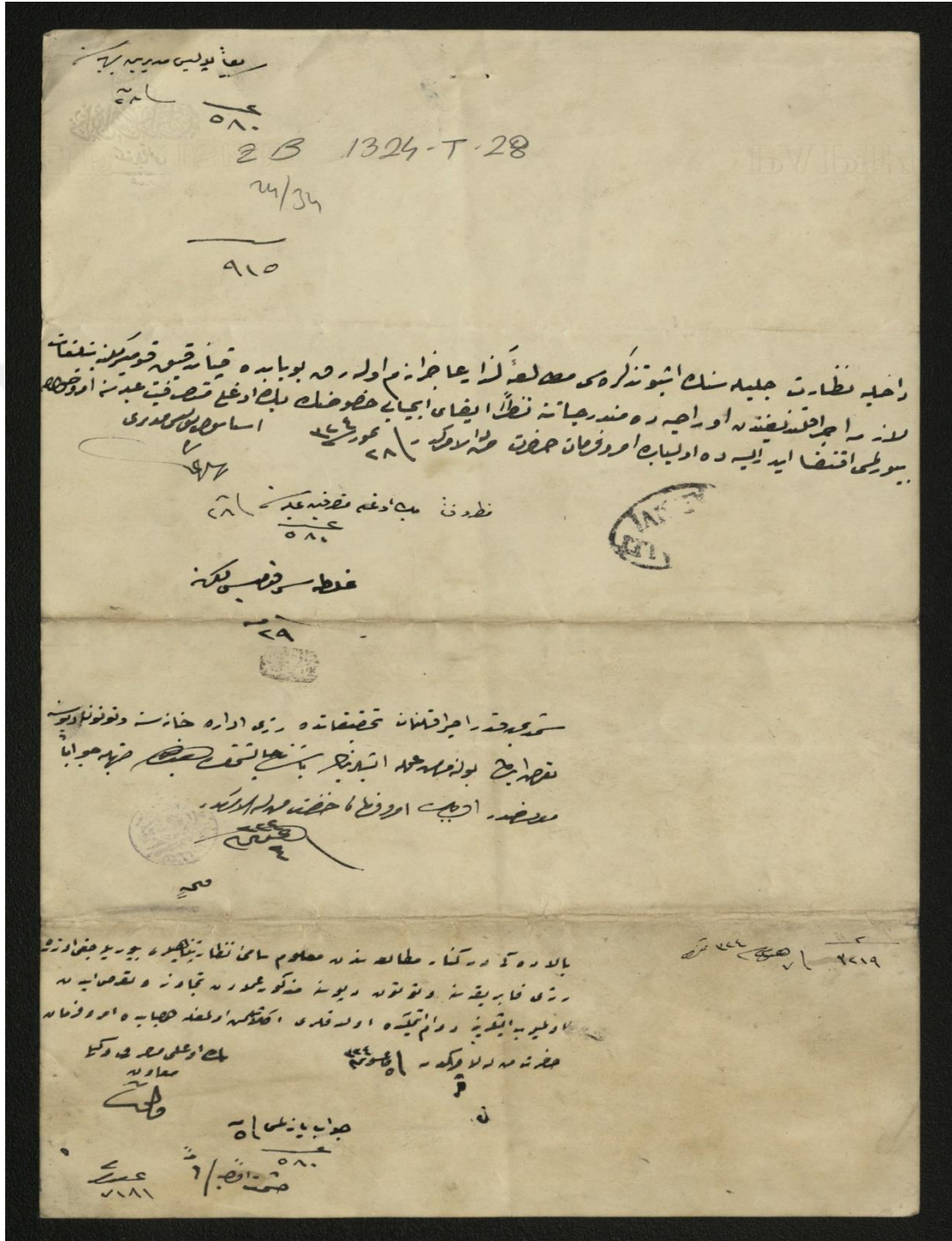
EK 11: Reji Fabrikasındaki Ameleden Bazılarının Ayaklanacakları Haber
Alındığından Gerekli Tedbirlerin Alınarak Uygunsuzluğa Meydan Verilmemesine
Dair Arşiv Belgesi¹⁵⁹

ZB.00024.00034.001

¹⁵⁹ BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı, Dosya No. 24.

EK 12: Reji Fabrikasındaki Ameleden Bazılarının Ayaklanacakları Haber
Alındığından Gerekli Tedbirlerin Alınarak Uygunsuzluğa Meydan Verilmemesine
Dair Arşiv Belgesi¹⁶⁰

ZB.00024.00034.001

¹⁶⁰ BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı, Dosya No. 24.

EK 13: Yunanistan Boykotu Sırasında Bazı Yunan Tebaasının Dükkanlarını Kapattığına Dair Arşiv Belgesi¹⁶¹

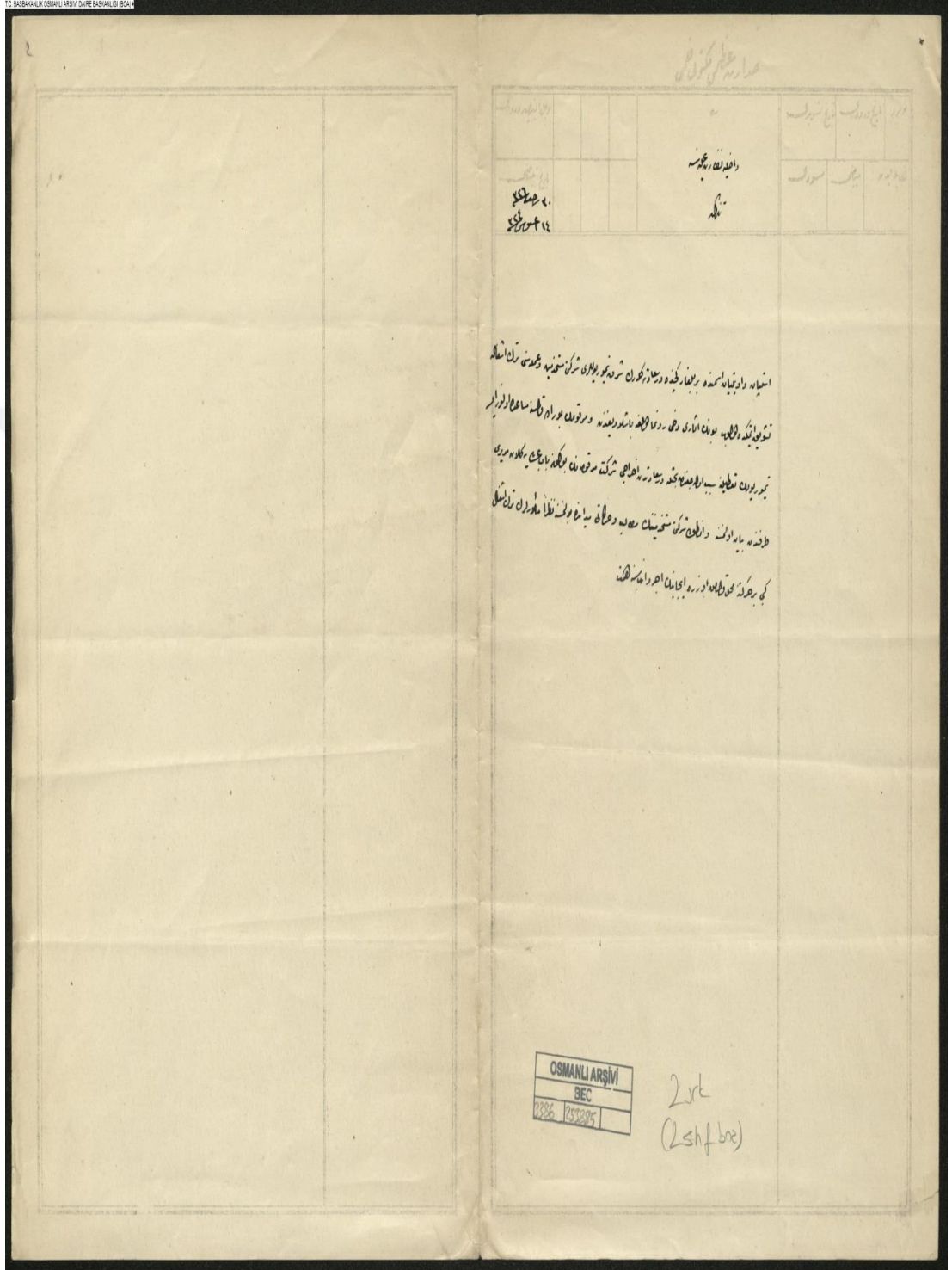
مکتوبی قلمی مخصوصاً										
تاریخ	محل	موضوع	محل	موضوع	محل	موضوع	محل	موضوع	محل	موضوع
۱۳۰۴	قریه و جوبلی	راهب زکریا حلیه								
<p>حرفه کربش یونانستانه حکم القاعه حقه و قوعولاره اجتماعه محل یونان فونلوس ترجمان اولرجه تبه یونانیه ایچیلریم تبه اولرینه دکانلاری قیاسی تریلیغه جویلا دیلر شادردن بینه بر مقده عینی اولرجه داز طرابلس غرب ولایتی بولسی سدر کتوره وارد اولره شد لفا تقدیم قلمنه اولرله اولرله بقیله</p>							دوسیه نومردوسی	۱۱۵۴	۸۰۷	
							مافزات طرابلس بولس بیری قریه			

OSMANLI ARŞİVİ
 ZB
 330 37

ZB.00330.00037.001

¹⁶¹ BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı, Dosya No. 330.

EK 14: Şark Demiryolları Şirketi Çalışanlarını İşi Bırakmaya Teşvik Eden İstegan Davidyan isimindeki Bulgar vatandaşının İstanbul'dan İhracına Dair Arşiv Belgesi¹⁶²

BEO.003386.253885.001

¹⁶² BOA, Bâb-1 Âli Evrak Odası, Dosya No. 3386.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-1 Âlî Evrak Odası.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye Nezareti Evrakı

II. Resmi Yayınlar

Düstur

III. Süreli Yayınlar

Tanin

İkdam

Ahenk

IV. Kitaplar

ABENDROTH, Wolfgang, **Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.

AULARD, Alphonse, **Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

BARCAN, Ömer Lütfi, **Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı(1550-1557)**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.1, K. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

_____, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. 1, K. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, **1908 Osmanlı Boykotu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

EFENDİ, Şeyhülislam Cemalettin, **Siyasi Hatıralarım**, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1978.

ERDOĞAN, Tamer, **II. Meşrutiyet'in İlk Yılı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref ve KİLİ, Suna, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1985.

GÜZEL, M. Şehmus, **Türkiye'de İşçi Hareketi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, C. 2, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.

KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

KARABIYIK, İlyas, **Osmanlı'da Son Dönem İşçi Hareketleri**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

KOÇ, Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

LEE, Stephen J., **Avrupa Tarihinden Kesitler(1789-1980)**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014.

MAKAL, Ahmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

MAZOWER, Mark, **Selanik (Hayaletler Şehri: Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950)**, Alfa Yayınları, 2013.

NİYAZİ, Ahmet, **Hâtırât-ı Niyazi**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

PAŞA, Tahsin, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.

QUATAERT, Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş**, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

RUDE, George, **Fransız Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

SENCER, Oya, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, Habora Yayınları, İstanbul, 1969.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

_____, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, 2018.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Hürriyet'in İlanı**, Cumhuriyet, 1998.

_____, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler(1876-1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

VARDAĞLI, Emine Tutku ve DURSUN, Mutlu, **2008'den 1908'e Bakmak**, Tarem Yayınları, 2009.

YILDIRIM, Kadir, **Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

V. Tezler ve Makaleler

ALTINTAŞ, Ahmet “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, **Sosyal Bilimler**, C.7, S. 2, 2005.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 45, 2010.

ARIKAN, Zeki, “24 Temmuz 1908’e İzmir’den Bakış”, Edt. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, İstanbul, 2017.

ARTUÇ, Nevzat, “II. Meşrutiyet’in İlânı”, **Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yıl)**, C. 1, S. 45, 2008.

BAYDAR, Evren Kutlay, “Vive La Liberte! İkinci Meşrutiyet’in Müzikal Coşkusu”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. 20, 2010.

BORA, H. Siren, “II. Meşrutiyet’in İlanı ve İzmir Rumları (24 Temmuz1908-31 Mart 1909)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, 1992.

ÇELİK, Bilgin, “Romanya’da bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya’daki Faaliyetleri”, **History Studies**, C. 2, S. 2, 2010.

DEMİR, Şerif, “İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti’nde Görünümü (1831-1918)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 33, 2015.

DIĞIROĞLU, Filiz, “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 43, S. 43, 2014.

DİKİCİ, Ali, “Osmanlı Makedonyası’nda Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Programı Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, **Karadeniz Araştırmaları**, C. 6, S. 24, 2010.

DİLEK, Kaan, “İran’da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri”, **Akademik Orta Doğu**, C. 2, S. 1, 2007.

DOĞAN, Cem, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri ve Ta’til-i Eşgal Kanunu”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)**, Bolu, 2001.

ELMACI, Mehmet Emin, “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, **Kebikeç**, S. 5, 1997.

ERDAL, Serkan, “Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 19, 2015.

GÜZEL, M. Şehmus, “İlk Grev”, **Tarih ve Toplum**, S. 119, 1993.

_____, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.3, İstanbul, 1985, s. 809.

HANIOĞLU, M. Şükrü, “Meşrutiyet”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 29, 2004.

İLERİ, İlay, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, C. 17, S. 18, 2005.

İLERİ, Ülkü, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Örgütlenmelerini Hazırlayan Etmeler”, **Emek Ve Toplum**, C. 3, S. 7, 2014.

İLHAN, Mehmet Emin, “İzmir’de Avusturya Boykotajı”, **Tarih ve Toplum**, C. 27, S. 161, 1997.

KARABULUT, Umut ve ÖZKUL, Ömer Faruk, “II. Meşrutiyet’in İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu’na Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri”, **Belgi**, S. 14, 2017.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950**, Der. Donald Quataert ve Erik J. Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, **Toplum ve Bilim**, S. 78, 1998.

KIRPIK, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde İşçiler ve İşçi Hareketleri(1876-1914)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Doktora Tezi)**, Isparta, 2004.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, “Hürriyet’in Basması Kadar Basını Da Ünlüdür...”, Edt. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, İstanbul, 2017.

KURT, Mustafa ve KUZUCU, Kemalettin ve ÇAKIR, Baki ve DEMİR, Kemal, “19.Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, **OTAM**, S. 40, 2016.

NACAR, Can, “20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar; Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti”, **Kebikeç**, S. 41, 2016.

ONUR, Hakkı, “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler”, **Yurt ve Dünya**, S. 2, 1977.

ÖZCAN, Halil “Emekli Erkânıharp Miralay Selahattin Bey’in II. Meşrutiyet’in İlanına Katkısı”,

SAFA, Lina, “Osmanlı Döneminde Selanik”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yüksek Lisans Tezi)**, Eskişehir, 2017.

SALİHOĞLU, Mahmut, “Sâmîrîler”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 36, 2009.

SAYGILI, Hasip, “1905 Rus Devrimi’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü(Doktora Tezi)**, İstanbul, 2012.

SAYLAK, Sevilya Aslanova, “Osmanlı-Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu”, **Akademik Bakış**, C. 10, S. 19, 2016.

SERÇE, Erkan, “Mitostan Gerçeği: Amelperver Cemiyeti”, **Toplumsal Tarih**, S. 14, 1995.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., “II. Meşrutiyet ve Atıf Bey”, **Bellekten**, C. 23, S. 90, 1959.

TOPRAK, Seydi Vakkas, ”Birinci Meşrutiyetin İlanı Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Doktora Tezi)**, İstanbul, 2001.

TOPRAK, Zafer, ”1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları**, C. 1, İstanbul, 1985.

USLU, Ateş “Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri”,
Akademik İncelemeler Dergisi, C. 9, S. 2, 2014.

UZUNARŞILI, İsmail Hakkı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyet’in Ne Suretle İlan
Edildiğine Dair Vesikalar”, **Belleten**, C. 20, S. 77, 1956.

YAVUZ, Nuri “Birinci Balkan Harbi ve Selanik’in Kaybı”, **Akademik Bakış**, C. 1,
S. 2, 2008.

